

Aslak Lindström

Tie oppivelvollisuuden säätämiseen

Suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtuneita muutoksia vuosien 1866, 1898 ja 1921 kansakoulun kehittämisen taustana

Väestömuutoksia

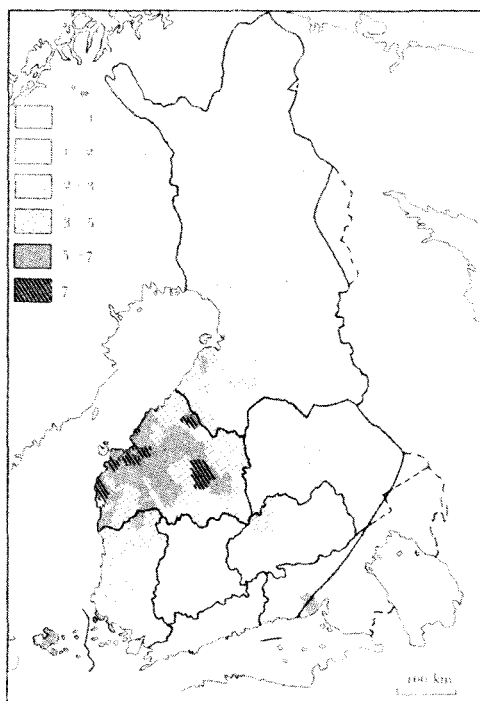
Suomen teollistuminen vuosina 1860 - 1910 vaikutti suuresti Suomen väestöön ja sen elinolosuhteisiin. Jo 1870-luvulta alkoi kiihtyvän väestönkasvun kausi. Näлкävuosien suurten menetysten jälkeen syntyi yhä suurempia ikäluokkia, jotka kuolleisuuden aletessa paisuttivat varaustuvan maan väkilukua. Tämä kasvu jatkui edelleen 1920-luvulle tultaessa.

Toinen keskeinen ilmiö oli väestön liikkuvuuden lisääntyminen. Liikkuvuus - pysähtyneisyyden vastakohta - on teollistuvan yhteiskunnan perusominaisuuksia. Liikkuvuuteen liittyy toinen yhteiskunnan muutosilmiö: alueellinen erilaistuminen. Yksi liikkuvuuden ja erilaistumisen välittömistä, suoranaista vaikutuksista on kaupunkimaistuminen, joka merkitsi väestön siirtymistä maalaisoloista kaupunkimaisiin oloihin mutta samalla myös asenteissa ja elämäntavoissa tapahtunutta muutosta. Urbanisoituminen liittyi siis mobiliteettiin ja differentioitumiseen.

Väestön liikkuvuuden tuloksena alkanut muuttoliike suuntautui 1870-luvulta 1920-luvun loppuun kahdelle eri taholle: toisaalta valtameren taakse Amerikkaan, toisaalta oman maan kaupunkeihin ja väestökeskuksiin. Nämä molemmat muuttovirrat olivat saaneet alkunsa jo 1860-luvulla ja jatkuivat kohoavina ja laskevin aaltona vuodesta toiseen.

Siirtolaisuus valtameren taakse alkoi maan pohjoisimmasta osasta, Lapin pitäjistä, joista jo 1860-luvulla siirryttiin ensin Norjaan ja sitten Yhdysvaltoihin. Maan pohjoisimmasta kolkasta aina Enontekiöltä alkaen "Amerikan kuume" levisi sitten

Suomen ”yhteiskuntaruumiiseen” ja seuraavilla vuosikymmenillä ensin ”kainalokuoppaan,” Tornionjokilaaksoon ja siitä sitten edelleen syvälle Etelä-Pohjanmaalle, valtameren takaisen siirtolaisuuden keskusalueelle. Sekä suomen- että ruotsinkielisistä pitäjistä erityisesti Pohjanmaalta lähdettiin Amerikkoihin ja juuri uuden vuosisadan taitteessa siirtolaisuus kohosi huipulukuihin - 1902 oli lähteneitä yli 230.000. Maailmansodan syttyminen merkitsi siten siirtolaisuuden edellyttämien ulkomaanyhteyksien vaikeutumista, jopa katkeamistakin. Seuraavana aikakautena siirtolaisuus olikin jo menettänyt väestöllisen merkityksensä Suomessa.

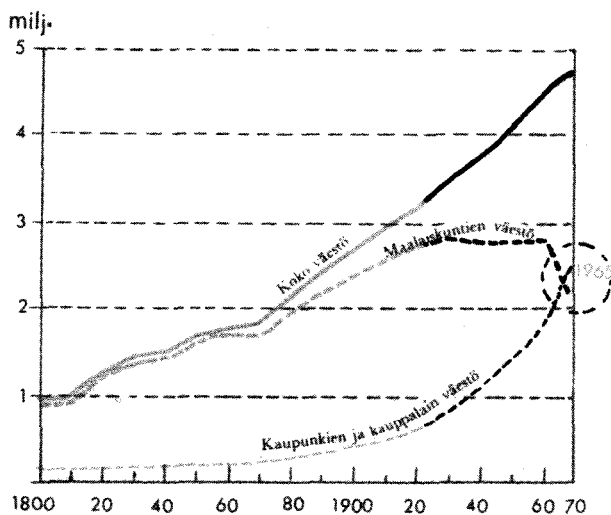
Kuva 1
Siirtolaisuus
1000 asukasta kohti
1911- 1920.
(Waris 1968, 7)

”Amerikkakuumeen” keskittyminen erityisesti Pohjanmaalle jatkui vielä siirtolaisuuden loppuvaiheessakin.

Maassamuutto oli kuitenkin siirtolaisuutta merkittävämpi teollistumiseen välittömästi liittyvä väestöllinen ilmiö. Muutto-
liike kaupunkiin ja teollisuusseudulle oli sekin varsinaisesti
alkanut jo 1860-luvulla. Vuodesta toiseen vaihdelleen muutto-
liikkeen pääsuunta oli pohjoisesta etelään, erityisesti kohti suur-
ta, kasvavaa pääkaupunkia. Tämä maassamuutto aiheutti muu-
toksia sekä lähtöseudulla että tuloseudulla. (Waris 1968, 7-17).

Vuonna 1800 Suomen koko väkiluku oli hiukan alle miljoona henkeä. Vuoteen 1870 mennessä väkiluku häthätää tavoitti kahden miljoonan asukkaan rajan. Vuoteen 1920 mennessä oli saavutettu 3,3 miljoonan hengen määrä. Tämä jo osoittaa, että vuoden 1870 jälkeen Suomen väkiluku lisääntyi erittäin nopeasti monine yhteiskunnallisine seurauksineen.

Kuva 2
Suomen väkiluku
1800 - 1970.
(Waris 1968, 10-17)

Kiertokoulutuvalla Lehtimäen kylässä, Ilmajoki 1922

Yhteiskunta muuttuu

Teollistumisen ja maassamuuton yhtenä seurauksena perustettiin vuonna 1907 sekä ammattiyhdistysten keskuselin Suomen Ammattijärjestö että vastaava työnantajapuolen keskuselin Suomen Yleinen Työnantajaliitto. Työmarkkinajärjestöjen tosiasiallinen vaikutusvalta ennen vuoden 1917 suurta murrosvaihetta jäi perin niukaksi, mutta niitten perustaminen ilmensi kuitenkin teollistumiskehityksen tälle vaiheelle ominaista alkavaa järjestöllistä heräämistä. Työväenliike protestiliikkeenä oli merkittävä tekijä teollistumisen läpimurtovaiheessa.

Kauaskantoinen yhteiskunnallinen muutos oli kansanedustuslaitoksen, uuden eduskunnan syntyminen. Uudistus perustui yleiseen ja yhtäläiseen, siis myös naisille annettuun äänioikeuteen. Tähän naisasiain ”Euroopan ennätykseen” liittyi toinenkin muutos, ensimmäisten vaalien monille yllättävä tulos, kun 40 % äänistä annettiin työväenpuolueelle, sosiaalidemokraateille. Euroopan jyrkin edustuslaitoksen uudistus (1906) ja Euroopan ennätys sosialistien äänimäärässä (1907) olivat osoituksena siitä, että teollistumiskehityksensä ensimmäisen vaiheen loppuun kerinnyt suomalainen yhteiskunta oli kasvanut uuteen kypsymishaasteeseen. (Waris 1952, 7-17).

Suomi oli kuitenkin kehityksessään sidottu Venäjän yhteiskunnan tilaan vuoteen 1917 saakka. Tsaarinvallan suomalaisen yhteiskunnan sisäiselle kypsymiselle ja kehittymiselle asettamat erityiset estymät ja pahat jarrut on jälleen kerran kuitenkin muis-tettava, kun koetetaan hahmottaa suomalaisen yhteiskunnan tilaa ja rakennetta itsenäisyyden kynnyksellä. Toisaalta jyrkät, äkilliset muutokset Suomessa, toisaalta muutosten asteittäisuus Ruotsissa, uudistusten porrastuminen erityisesti kansanedustuslaitoksen kehityksessä, ilmentävät näiden kahden naapurimaan poliittisen ja sosiaalisen kehityksen tärkeitä eroavuuksia.

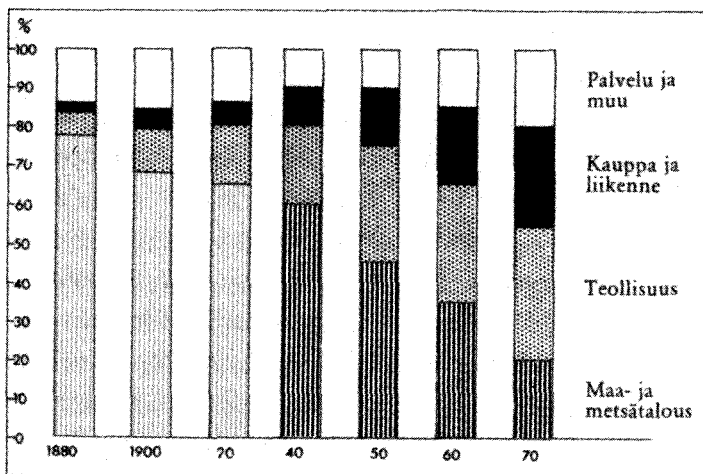
Elinkeinorakenteen muutoksia

Elinkeinorakenteessa tapahtuneet muutokset ovat ainakin yhtä tärkeitä kuin kokonaisväkiluvun kasvu. Vuosina 1880 - 1920 maa- ja metsätaloudesta elantonsa saavan väestön osuus supistui jatkuvasti. Samalla muiden elinkeinojen osuudet kasvoivat. Teollistumisen läpimurtovaiheessa kehitys kulki jo tähän suuntaan, mutta muutos oli suhteellisen hidasta.

Taulukko 1

Suomen koko väestö 1880 - 1920 elinkeinoryhmittäin prosentteina.

Elinkeino	1880	1900	1920
Maa- ja metsätalous	77	68	64
Teollisuus, rakennustyö	6	11	15
Kauppa	1	2	3
Liikenne	2	3	3
Palveluelinkeinot	3	3	3
Muu	11	13	12
	100	100	100
Väkiluku, milj. henkeä	2.0	2.6	3.1

Kuva 3

Suomen koko väestö elinkeinoryhmittäin prosentteina 1880-1970

Maa- ja metsätaloudesta elantonsa saavan väestön osuus koko väestöstä supistui neljän vuosikymmenen kuluessa noin viidenneksellä, sillä väestön lukumäärä kasvoi jatkuvasti saavuttaen huippuluvun juuri vuonna 1920.

Maataloudessa tuotanto nojautui 1800-luvun puolella ratkaisevasti palkkatyövoimaan, pääosalta luontoispalkan varassa työtään tekeviin työntekijöihin. Renki ja piika, mäkitupalainen ja torppari, usein vielä perheenjäsenineenkin suorittivat pääosan maatalouden tarvitsemasta ihmistyön panoksesta. Maanomistajia oli maassa koko maanviljelysväestöstä vain 33 % (1901). Itsenäisyyden alussa palkatun työvoiman osuus alkoi nopeasti supistua. Siihen vaikutti ratkaisevasti maanomistusolojen radikaali muutos, syvälinen agraarireformi. Se pääsi toteutumaan, kun kauan odotettu torpparivapaus saatiin lopulta (1918) itsenäisen Suomen eduskunnan hyväksymällä lailla vahvistetuksi ja sitten 1920-luvun alussa nopeasti toteutetuksi. Neljä vuotta myöhemmin (1922) säädetty ”Lex Kallio”, laki maan hankkimisesta asutustarkoituksiin, vahvisti tasavallan virallisen asutuspoliittikan tavoitteen. Tähän saakka epäitsenäisinä olleille maataloustyöntekijöille oli tarjottava mahdollisuus saada oma viljelmä. Näin entiset maataloustyöntekijät pääsivät itsenäistymään. Torppareista, mäkitupalaisista ja rengeistä tuli nyt pienviljelijöitä (Waris 1968, 21-22).

Tiellä kohti oppivelvollisuuden säätämistä merkittävimmät muutokset osuvat 1860- ja 1890- sekä 1920-luvuille. Jotta voisi hahmottaa sen, miksei 1860-luvulla eikä v. 1898 vielä säädetty yleistä oppivelvollisuutta vaan vasta 1920-luvulla, on syytä tarkastella molempien vuosikymmenien yhteiskunnallisia oloja.

Suomalaiselle yhteiskunnalle oli 1800-luvun puolivälissä ominaista voimakkaasti lisääntyvä väestö. Jo miespolven ajan oli saatu elää ulkonaisesti rauhassa, eikä Suomen miesten ollut

tarvinnut lähteä sotakentille. Ensimmäistä kertaa oli Suomen kansan historiassa näin pitkä rauhankausi, ja tulevaisuus näytti tässä suhteessa turvatulta. Sota näytti kaukaiselta, mutta kaksi muuta menneitten aikojen suurta kansantuhoojaa oli edelleen liikkeellä: kato ja rutto. Jo 1830-luvulla oli ollut pahoja kato-vuosia, jotka antoivat muistutuksen maatalouden alkukantaisuudesta ja suurten joukkojen elintason alhaisuudesta. Vuonna 1831 idästä tullut kolera hätyytteli erityisesti Etelä-Suomen kaupunkeja, mutta se onneksi ei kuitenkaan päässyt laajemmalti levittämään tuhoaan. Kuten aikaisempinakin vuosisatoina kuolleisuus edelleenkin vaihteli suuresti vuodesta toiseen. Väestönkasvun kannalta oli tärkeämpää se, että syntyvyyydessä ei samaan aikaan ollut havaittavissa vähintäkään alenemisen oiretta. Se pysyi yhtä korkealla kuin ennenkin (35-36 %). Lasten lukua ei pyritty rajoittamaan, ja siksi perheet olivat yleensä suuria ja kansakunnan luonnollinen väestönlisäys oli runsas.

Nopeasti kasvavassa väestössä olivat kaikkein nopeimmin lisääntyneet yhteiskunnan epäitsenäiset väestönsosat. Siksi varsinkin 1840-luvulla pauperismi, joukkoköyhyys, kohosi keskeiseksi sosiaaliseksi ongelmaksi. Kaikissa osissa maata yhteiskunnan alin kerros oli jo vuosisadan alkupuolella kasvanut muita kerrostumia suuremmaksi. Tämä rahvas ei enää tahtonut mahtua kirkossa lehtereille tai takapenkkeihin, missä itsellisten ja loisten paikka sääty-yhteiskunnan kristillisen penkkijärjestyksen ja vanhan perintötavan mukaan oli. Yltyvä väestönkasvu ei mahtunut sääty-yhteiskunnan puitteisiin, koska tämä paisuminen tapahtui pääasiassa varsinaisen säätyjaon alapuolilla olevissa kerrostumissa. Vuosisadan lopulla (1890) lähes kolme-neljäsosaa (70 %) Suomen kansasta oli perinnällisen säätyjaon ulko- ja alapuolella vailla mitään valtiollisia oikeuksia.

Svenska folkskola, Vantaa

Vielä 1800-luvun puolivälin suomalainen yhteiskunta oli täysin agraarinen, maalais- ja maatalousvoittoinen. Kansa eli mitä suurimmassa määrin vanhan, isiltä perityn maatalouselinkeinon varassa, josta 85 % väestöstä sai toimeentulonsa. Vain 3.3 % väestöstä sai toimeentulonsa käsityöstä ja teollisuudesta.

Maan pääelinkeino maatalous oli kuitenkin vielä hyvin alkeellista, yleisesti samalla alkukantaisella asteella kuin vuosisatoja sitten. Maaseudun maatalouden tuottavuus näissä oloissa jäi hyvin vähäiseksi, ja maatalouden varassa elävän väestön elintaso pysyi alhaisena. Vaatimuksetkaan eivät olleet korkeat, aina oli totuttu tulemaan toimeen sillä, mitä omasta pellostä tai omasta karjasta saatiin. Omavaraisuus ja kotivalmistus olivat tärkeitä eristyneissä oloissa elävällä maaseudulla, jossa liikenneyhteydet olivat huonot ja kiertelevät ”laukkuryssät” ainoita varsinaisen kaupan edustajia.

Etelä-Suomen lukuisista aatelis- ja herraskartanoista huolimatta oli talonpoikainen omistus ja viljelys maaviljelyksen päämuoto 1800-luvun puolivälissä, niin kuin oli ollut jo kautta vuosisatojen. Suomalaisen yhteiskunnan talonpoikaiset perinteet olivat vahvat ja vanhat. Päinvastoin kuin useissa muissa Euroopan maissa Suomessa talonpojat olivat säilyttäneet sosiaalisen itenäisyytensä muitten ns. ylempien säätyjen rinnalla. (Waris 1952, 7-17).

Yhteiskunta oli vielä 1800-luvun puolivälissä maalaisvoittoinen ja omillaan toimeentuleva yhteiskunta, ja se oli joka suhteessaan paikallaan pysyvä, staattinen. Liikkuvuus oli vierasta. Höyrylaivaliikenne Sisä-Suomen vesireiteillä oli vasta alkamassa, maantieverkko oli edelleen harvaa ja tiet tunnetusti hyvin huonokuntoisia. Paikoillaan pysyminen kuului ikään kuin siveelliseen elämänjärjestykseen. ”Sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto” ilmentää hyvin tätä näkökulmaa. Nälkävuosina hädänalaiseen tilaan joutuneiden ihmisten oli pakko lähteä liikkeelle, ja yleisesti valitettiin kerjäläisten vaeltavan pitäjästä toiseen. Siksi oli kaikin keinoin koetettava vastustaa siirtymistä toiselle paikkakunnalle. Sanomalehti Helsingfors Dagblad kirjoitti: ”Kun työnhakija on lähtenyt omasta seurakunnastaan, sukunsa ja ystäviensä luota, hän samalla on luopunut osasta jumalanpelkoaan, siveellisyyttään ja kunnollisuuttaan ja välimatkan pidetessä sekin osa heikkenee”. (Waris 1952, 14).

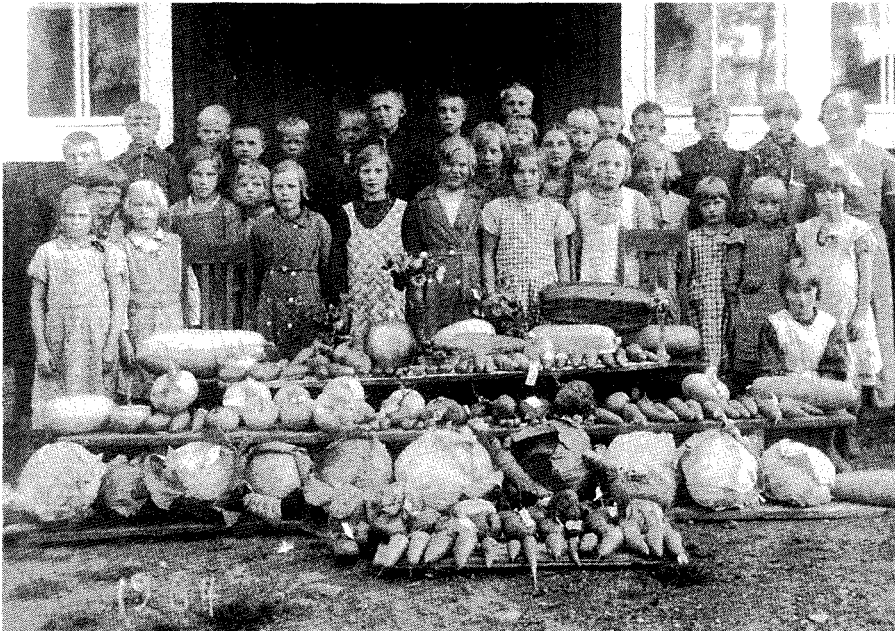
Suomalainen yhteiskunta oli 1800-luvun puolivälissä sosiaalisesti paikallaan pysyvä ja byrokraattinen. Yhteiskunnan virkavaltaisuutta tehosti ensinnäkin se, että talonpoikien sen enempää kuin muittenkaan säätyjen edustajat eivät olleet 40 vuoteen voineet kokoontua valtiopäiville katsomuksiaan tai tahtoansa ilmaisemaan. Säätykierto oli miltei olematonta. Opintie näytti sekin olevan kansan alimpien kerrosten lapsilta hyvin ahtaitten veräjien sulkema. Vaikeasti sivuun työnnettävä aidas tässä opin-

tienveräjässä oli ruotsin kieli, joka vaikeutti monen lahjakkaan suomalaispojan pääsemistä opintojen alkuun. Vielä enemmän kuitenkin vaikuttivat sosiaaliset esteet. 1800-luvun alkupuolisko, ammattikuntalaitoksen viimeinen kausi osoittaa, että yhteiskunta tuntui jähmettyneen vielä siitä, mitä se oli ollut 1700-luvulla. Vain ani harvat maan pääväestön, sekä suomen- että ruotsinkielisten talonpoikien pojista - tytöistä nyt puhumattakaan - pääsivät opintien alkupäähänsä. Vielä harvemmat jaksoivat taloudellisten ja sosiaalisten vaikeuksien keskellä kamppailla päästäkseen maan korkeimpaan opintahjoon, yliopistoon.

Suomalaiselle yhteiskunnalle oli 1800-luvun puolivälissä vielä ominaista se, että silloisesta yhteiskunnasta puuttui miltei kokonaan varsinainen keskiluokka. Ei ollut siis sosiaalista väli-porrasta, jolta olisi voitu kohota yhteiskunnan ylimpiin kerroksiin. Suomalainen yhteiskunta oli siten 1800-luvun puolivälissä suhteellisen muuttumattomien kerrostumien yhteiskunta, mikä oli tyypillistä industrialismia edeltävälle aikakaudelle. Ylimpänä kerroksena oli itsetietoinen ja omasta arvostaan arka, ruotsin kieltä puhuva säätyläisluokka, jonka eristyneisyyttä maan suomenkielisestä pääväestöstä sen puhekieli oli omiaan tehostamaan. Sosiaalinen sidonnaisuus ei kuitenkaan vaikuttanut ainoastaan elin olosuhteisiin vaan myöskin aatteellisiin ja sosiaalisiin ihanteisiin. Yleiseurooppalaisittain ylimmät yhteiskuntaluokat, pyrkivät pönkittämään vallitsevia sosiaalisia oloja kaikin käytettävissä olevin keinoin ja vastustamaan alempien luokkien kohoamista ylemmäksi. Kaikessa kuvastui peittelemättä pyrkimys säilyttää sosiaalinen status quo (Waris 1940, 230-234). Ennen 1800-luvun puoliväliä laajan kansakoulutoimen järjestämiselle ei ollut siten yhteiskunnallisia edellytyksiä.

Mutta 1800-luvun puolivälin jälkeen seurasi uuden aikakauden murtautuminen koko suomalaiseen yhteiskuntaan. Uudet

elinkeinot ja uudet ihanteet olivat työntymässä pian 1800-luvun puolivälin jälkeen esiin. Maatalousvaltaisen, omavaraisen, paikoillaan pysyvän sääty-yhteiskunnan kausi alkoi olla päätty-
mässä. Lännen vapaista maista puhaltava voimakas aatevirtaus, liberalismi, tuntui selvästi pitkän odotuksen jälkeen lopultakin henkiin herätetyillä valtiopäivillä. Nyt toteutettiin elinkeinova-
paus. Höyrykone loi Suomessakin edellytykset monipuoliselle teollisuudelle, ennen kaikkea Suomen tähän saakka koskemattomia metsiä raaka-aineenaan käyttävälle sahateollisuudelle ja muulle puunjalostukselle. Tämä merkitsi Suomessakin industrialismin murrosta ja maatalouden vähittäistä syrjäytymistä sen tähän saakka yksivaltaisesta asemasta. Ulkomaankauppa vi-
risi. Samat laivat, jotka veivät Suomen puutavaraa muihin maihin, toivat sieltä monenlaisia koneita ja uusia kulutushyödyk-

Peräseinäjoen Haapaluoman kansakoulun koulukasvipuutarhanäyttely 1934

keitä, joita metsäkauppojen ja metsätöitten ansiosta rahatalou-
teen vähitellen siirtyvä maaseutukin alkoi ostaa. Vähitellen ti-
henevä rautatieverkko yhdisti yhä kaukaisempia hiljaisia maa-
laispitäjiä rannikon kaupunkeihin ja vientisatamiin. Sisävesis-
töjen monet kanavat ja lisääntyvä laivaliikenne vapauttivat Sisä-
Suomen suuren järviolueen vuosisataisista liikenne-esteistä.
Uudet uittomenetelmät alensivat kustannuksia ja korottivat met-
sien hintoja kaukaisten reittien varrella. Kaukainen maalaisvä-
estö joutui näin monin tavoin välittömään yhteyteen uudenai-
kaisen elämänmuodon kanssa.

Vaikkakin paljon hitaammin kuin teollisten elinkeinojen pii-
rissä tapahtui tuotanto- ja katsomustavan murros myös vanhassa
pääelinkeinossa. Vanhanaikaisen maatalouden kausi Suomessa
päätyi traagiseen kansallisonnettomuuteen, suuriin nälkä-
vuosiin, jotka osoittivat räikeästi maatalouden alkukantaisuuden.

Tähän 1860-luvun murrokseen, osuu ensimmäinen varovai-
nen askel kohti oppivelvollisuutta, vuoden 1866 kansakoulu-
asetuksen synty.

Alkoi muuttoliike maalta kaupunkiin, maataloudesta teolli-
siin elinkeinoihin. Se alkoi hitaasti, mutta yltyi vuosikymmen
vuosikymmeneltä. Se vei tähän saakka paikoillaan eläneeltä
Suomen maaseudulta puolen vuosisadan kuluessa yli puoli mil-
joonaa parhaassa iässä olevaa nuorta ihmistä kauas valtameren
taakse Amerikkaan ja vielä enemmän väkeä oman maan kau-
punkeihin tehdasyhdyskuntiin. Alkoi muodostua uusi yhteis-
kuntaluokka, industrialistisen yhteiskunnan työväenluokka. Tä-
män lisäksi kansallisen liike sekä suomen- että ruotsinkielisel-
lä taholla tietoisesti pyrki uuteen sosiaalisempaan yhteiskun-
taan koettaessaan purkaa niitä esteitä, jotka olivat ehkäisseet
kansan suuren enemmistön lapsia pääsemästä opintielle osalli-
siksi sivistyksestä ja siihen liittyvistä henkisen avartumisen ja

sosiaalisen kohoamisen mahdollisuuksista. Keskenään ankarasti kilpaillen ja taistellen liberalismi ja kansallinen liike herättivät valveille uusia henkisiä voimia vapauttamaan yksilöä vanhan yhteiskunnan katsomuksista ja kahleista. Kansakoululla sen eri muodoissa tuli olemaan hyvin keskeinen merkitys kansakunnan sisäisessä vapauttamisessa. Kaikki tämä alkoi 1860- ja 1870-luvuilla ja jatkui ensimmäiseen maailmansotaan yhä voimakkaammin kierroksin. (Waris 1952, 19-20).

Yhteiskunta sinänsä oli Suomen suurruhtinaskunnassa valmis keskellä yhteiskunnallista murrosta jo 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa säätämään oppivelvollisuuslain, mutta Venäjän valtiollinen ja yhteiskunnallinen kehitys jarrutti muutoksen pieneksi askeleeksi päämäärää kohti vuonna 1898. Vasta Suomen itsenäistyminen 1917 loi uudistukselle todelliset edellytykset, vaikkakin eurooppalaisen oppivelvollisuusjunan III luokassa, sen viimeisessä vaunussa.

Ensimmäinen kansakouluasetus syntyy

Suomessakin 1800-luvun alussa kansakouluopetus oli vireän keskustelun kohteena. Sekä kansalliseen heräämiseen että taloudellisiin ja yhteiskunnallisiin oloihin liittyvät kysymykset edellyttivät kansanopetuksen kehittämistä. Ilman kansansivistystä suomalainen kulttuuri ei voinut kehittyä. Alettiin korostaa kaikkien lasten opettamisen tarpeellisuutta. Ylimalkaisen kansansivistyksen kehittämisen sijasta alettiin puhua kansakoulusta, joka muodosti yhtenäisen koulumuodon.

Kansanopetusta käsiteltiin julkisessa sanassa 1840-luvun puolivälissä laajasti. Vallitsevaa tilannetta arvosteli erityisesti J. V. Snellman, joka kärkeväällä kritiikillään pyrki kyseenalaiseen ja vaalimaan sivistyneistön käsityksen kansanopetuksesta korkeasta tasosta. (Halila 1949 I, 281-283, Ruutu 1956, 79-80).

Perinteinen kirkollinen, rippikoulua edeltävä alkuopetus ei enää riittänyt. Kehityksen suuntaa viitoittivat vaatimukset irrottaa kansanopetus kirkon alaisuudesta ja muodostaa kouluhallinto.

(Vuorela 1980, 230-231).

Valtiollisen ja poliittisen tilanteen kiristyessä 1840-luvun lopulla kansanopetusta jouduttiin tarkastelemaan uudelta kannalta. Helmikuun vallankumouksen jälkeisenä aikana poliittinen epäluulo kohdistui erityisesti alimpiin yhteiskuntaluokkiin. Tasa-arvon ja kansanvallan vaatimukset ilmaisivat valtaa pitävien mielestä ”alhaisen valtaa” ja vaaraa yläluokan valta-asemalle. (Paasivirta 1978, 158) Poliittisen valvonnan tehostamiseen tähtäävät pyrkimykset kohdistuivat myös kansanopetukseen. Vuonna 1851 asetettiin von Haartmanin johtama komitea, joka sai tehtäväkseen harkita keinoja, miten esivallan kunnioitusta ja alamaisuutta voitaisiin vahvistaa yhteiskunnassa. Hallitusvalta suhtautui kansanopetukseen perinteisen paternalistisen ajattelutavan mukaisesti. Kansanopetuksesta käyty julkinen keskustelu ei juuri näkynyt von Haartmanin komitean työskentelyssä. Tämän ns. kansanvalistuskomitean käsityksen mukaan kansanopetuksen olennainen ydin oli uskonnonopetus, jota oli pyrittävä tehostamaan. Alkuopetuksen tuli tapahtua kodissa. Jokaiseen seurakuntaan tuli lisäksi perustaa lukkarinkoulu, jossa opetettaisiin kristinoppia, Raamatun historiaa, lukemista, kirjoitusta ja laskentoa. Opetuksen tuli säilyttää edelleen uskonnollinen luonteensa, ja sen tarkoitus oli valmistaa rippikouluun. Komitean ehdotus noudatteli Ruotsissa vuonna 1842 annettua kansakouluasetusta sekä oppiaineiden että lukkareille annettavan opettajankoulutuksen osalta. (Halila 1949 I, 190-198, Jalkanen 1976, 153-155, Paasivirta 1978, 158-159).

Kouluhallinnon kannalta merkittävää kuitenkin oli, että von Haartmanin komitean ehdotuksen mukaan kansanopetuksen valvonta kussakin läänissä olisi ollut maaherran tehtävänä. Tämä ei

tietenkään miellyttänyt kirkon johtoa. Arkkipiispa Bergenheim totesi ministerivaltiosihteerille, että ”muutos olisi suora epäluottamuslause valtiolta kirkolle”. Järjestyksen ja yhteiskuntarauhan ylläpitäminen edellytti arkkipiispan mielestä pikemminkin sitä, että kirkollisten viranomaisten arvovalta pidetään edelleen voimassa. (K. A. Armfeltin ark. II a 13 E. Bergenheim A. Armfeltille 9.2.1853).

Komitean jäsenten välillä näyttää kuitenkin vallinneen erimielisyyttä. C. G. Mannerheim totesi, ettei hän ollut koskaan ollut niin epämiellyttävässä komiteassa. Sekä Mannerheim itse että Casimir von Kothen näyttävät joutuneen ristiriitaan puheenjohtajana toimineen von Haartmanin kanssa, joka oli antanut ymmärtää ”näiden edustavan yhteiskunnan rauhaa horjuttavia ja anarkiaan vieviä näkemyksiä”. (K. A. Armfeltin ark. II a 21 C. G. Mannerheim A. Armfeltille 16.6.1852, 3.4.1853).

Tuleva kirkollispäällikkö ja kouluylhallituksen ensimmäinen puheenjohtaja von Kothen esitti komiteassa oman ehdotuksensa kansanopetuksen järjestämiseksi. Hän olisi rajoittanut opetuksen vain uskonnollisiin aiheisiin, mikä vastasi Venäjällä omaksuttua virallista politiikkaa. Suomen kirkollisten olojen kannalta uusi - ehkä Bergenheimin tarkoittamalla tavalla papiston arvovaltaa horjuttava - oli ehdotus lukkarien aseman parantamisesta. Von Kothenin tarkoituksena oli lähentää kirkollisten virkamiesten eri ryhmiä toisiinsa siten, että lukkareille annettaisiin mahdollisuus lisäkoulutuksen kautta päästä papin virkaan. Tulevan kirkollispäällikön kannanotosta heijastui epäluottamus papiston toimintaa kohtaan; hänen mielestään hallituksen tuli tehostaa sen valvontaa. (Lagerborg 1953, 93-95, Jalkanen 1976, 155)

Kansanvalistuskomitean mietintö, joka valmistui vuonna 1853, ei kuitenkaan heti vaikuttanut kansanopetuskysymysten käsittelyyn senaatissa. Mietintö jätettiin kenraalikuvernöörille, ja sille tielleen se jäi eikä tullut koskaan käsittelyyn senaatissa.

Se jäi todisteeksi taantumuskauden kulttuuripolitiikan yleisestä suunnasta. (Vuorela 1980, 232).

Krimin sodan jälkeen uusi liberaalinen hallitussuunta antoi mahdollisuuden kansanopetuksen kehittämislle. Maaliskuussa 1856 uusi hallitsija Aleksanteri II antoi senaatille tehtäväksi valmistella uudistuksia, joiden tarkoituksena oli Suomen yhteiskunnallisen ja taloudellisen kehityksen turvaaminen. Yksi tässä tarkoituksessa esille otetuista asioista koski maalaiskuntaan perustettavia kouluja.

Huhtikuussa 1856 kansakouluasia annettiin senaatin kirkollistoimituskunnan valmisteltavaksi. Toimituskunnan esityksestä asiasta päätettiin ensiksi pyytää tuomiokapitulien lausunnot. Lausunnot noudattivat sisällöltään ja monin paikoin myös muodoltaan edellä mainitun kansanvalistuskomitean ehdotuksia. Nikolain taantumuksellisen kulttuuripolitiikka näytti siis elävän edelleen tuomiokapituleissa. Tosiasiallisesti lausunnot edustivat ennen kaikkea piispojen näkemyksiä, - piispathan olivat olleet komitean jäsenenä ja samaistuneet von Haartmanin kirkollista kansanopetusta tukevaan linjaan. (Vuorela 1980, 232-233).

Kirkollistoimituskunta ei kuitenkaan ollut tyytyväinen tuomiokapitulien lausuntoihin. Toimituskunta esitti mietinnössään, että useat kansansivistystä koskevat periaatteelliset kysymykset ansaitsevat perusteellisen keskustelun; ”näin merkittävä asia oli ensin tutkittava ennen kuin ryhdyttäisiin lainsäädäntötoimiin”. Niinpä kirkollistoimituskunta ehdotti, että kyseiset lausunnot painettaisiin ja niistä pyydetäisiin asiantuntijalausunnot vuoden 1857 elokuun loppuun mennessä. Näin meneteltiinkin.

(KA KirkT De 49 miet. 23.11.1857, KA Plen. pkt. 3.11.1856, Vuorela 1980, 232-234).

Kirkollistoimituskunta halusi liberaaleja näkemyksiä koulutuspolitiikan pohjaksi. Vetoaminen yleisöön viestitti, että tiukan byrokraattisen hallinnon aika oli ohi; toiseksi näin haluttiin

saada tukea ratkaisuille, joita toimituskunta itse piti toivottavina. Tärkeä yksityiskohta kirkollistoimituskunnan mietinnössä oli maininta kansansivistystä koskevan lain säätämisestä, koska kirkollistoimituskunta aivan ilmeisesti piti kysymystä valtiopäiväasiana tai ainakin toivoi sen tulevan säätyjen käsittelyyn. Tämä ei ollut normaalimenettely, sillä koululaitosta koskevat ratkaisut oli aikaisemmin tehty asetusteitse.

Kirkollistoimituskunnan toive laajasta kansalaiskeskustelusta toteutui. Kansakoulukysymystä käsitelivät eri yhteyksissä mm. J. V. Snellman, Agathon Meurman, R. P. von Knorring ja G. Z. Forssman (Yrjö-Koskinen). Kirkollistoimituskuntaan jätettiin runsaasti lausuntoja, kaikkiaan niitä tuli 19. Suomen Talousseura korosti lausunnossaan voimakkaasti kansakoululaitoksen merkitystä teollisuuden ja koko elinkeinoelämän kehittämisen kannalta. (Halila 1949 I, 208-242).

Senaatille jätettyjen lausuntojen joukossa oli Uno Cygnaeuksen kirjoitus ”Hajanaisia mietteitä Suomeen aiotusta kansakoulusta”, joka oli päivätty Pietarissa 15.9.1857. Cygnaeus kiinnitti lausunnossaan erityisesti huomiota opettajakoulutukseen, jonka järjestämistä hän piti kiireellisimpänä asiana. Kansakoulun tehtäväksi Cygnaeus näki ”yleisen kansansivistyksen antamisen siten, että jokainen saisi mahdollisuuden kehittää lahjojaan ja taipumuksiaan; oli kysymys kasvatuksesta, ihmisen herättämisestä ja hänen nostamisestaan uudelleen vapauden ja aktiivisen itsensä kehittämisen tasolle”. Koska Suomessa ei kennelläkään ollut sellaista asiantuntemusta, jota kansanopetuksen perinpohjainen uudistus edellytti, Cygnaeuksen mielestä oli välttämätöntä, että ensiksi perehdytään ulkomailla saatuihin kokemuksiin. Välittömästi olisi myös perustettava opettajaseminaari Jyväskylään. Cygnaeuksella oli hyvin kielteinen käsitys kirkon ja papiston edellytyksistä vastata kansansivistys-

työstä. Tästä syystä hän halusi kansakoululaitokselle oman hallintoelimen; pääkaupunkiin oli perustettava kouluylhallitus.

(Cygnaeus 1910, 17-24, Halila 1949 I, 251-254)

Saadun aineiston pohjalta senaatin esittelijäsihteeri Waenerberg laati mietinnön, joka pääasiallisesti nojautui Talousseuran ja Uno Cygnaeuksen lausuntoihin Kirkollistoimituskunnan käsityksen mukaan ”kansansivistyksen, kuten kaiken inhimillisen sivistyksen tuli perustua uskontoon. Tästä ei kuitenkaan tullut tehdä sitä johtopäätöstä, että uskonnonopetus olisi kansansivistyksen ainoa alue, kaikkein vähiten sellaisena hengettömänä oppikappaleiden päähän panttäämisenä, jollaiseksi se oli käytännössä muodostunut”. Kansakoulun tärkein tehtävä oli toimituskunnan mielestä se, että kansan pariin levisi ”parempi, ajatteluun ja ymmärrykseen harjoitettu lukutaito”. Lasten tuli saada alkuopetus kodeissa sekä kylä- ja pyhäkouluissa. Kirkollistoi-

mituskunta ehdotti, että tuomiokapituleille tulisi antaa kehoitus tehostaa alkuopetusta, eritoten pyhäkoulujen toimintaan olisi kiinnitettävä entistä suurempaa huomiota. Kansakoulujen toiminta rakentuisi tälle alkuopetuksen luomalle perustalle. ”Pääsyaatimuksena” kouluun tuli olla virheetön sisälukutaito ja luetun ymmärtäminen. Kansakoulujen opetusohjelmasta kirkollistoimituskunta ei vielä tässä vaiheessa halunnut tehdä ehdotusta. Mietinnössä ehdotettiin, että papiston tuli johtaa uskonnon opetusta. Toisena näkökohtana mainittiin käytännöllisten aineiden, kuten veiston, käsitöiden, maanviljelyn ja puutarhanhoidon ottaminen opetusohjelmaan ”mahdollisuuksien ja esitettyjen toimomusten mukaan”.

Kirkollistoimituskunta ehdotti kansakoulun paikalliseksi hallintoelimeksi johtokuntaa, jonka jäsenet valittaisiin kunnallis-hallinnon toimesta. Kansakoulujen ylin valvonta tulisi keskus-

Seminaarin naisosasto voimistelussa, Sortavala

hallitukselle, jonka jäseneksi hallitus nimeäisi ”päteviä ja uut-
teria miehiä”. Kirkollistoimituskunta ei pitänyt viisaana sitä,
että kunnat velvoitettaisiin heti perustamaan kansakouluja, vaan
se luotti vapaaehtoisuuteen ja arveli, että ”ellei kansakoulujen
hyötyä ja tarvetta ymmärrettäisi, toivottuja tuloksia ei syntyisi”.
Saadakseen aikaan kunnissa myönteisen asenteen toimituskun-
ta ehdotti, että valtio osallistuisi myöhemmin päätettävällä ta-
valla koulujen perustamiskustannuksiin. Opettajakoulutus kuu-
luisi sen sijaan kokonaan valtion vastuulle. Sen järjestämiseksi
olisi perustettava opettajaseminaari, jossa olisi koulutuslinjat
sekä miehiä että naisia varten. Tulevien opettajien yhteiskun-
nallisen aseman kannalta on mielenkiintoista, että kirkollistoi-
mituskunta piti tärkeänä, että ”opettajat olisivat elintavoiltaan ja
-olosuhteiltaan mahdollisimman lähellä oppilaitaan ja mielui-
ten kuuluisivat itsekkin siihen yhteiskuntaluokkaan, jonka sivistäminen oli heidän tehtävänsä”. (KA KirkT De 49 miet. 23.11.1857)

Kirkollistoimituskunnan mietintö seuraili hyvin pitkälle Cyg-
naeuksen esittämiä kannanottoja. Toimituskunta otti kuitenkin
myös huomioon kirkollisen alkuopetuksen ja pyrki aikaisempaa
laajemmin tehostamaan jo olemassa olevia alkuopetuksen muo-
toja. Tässä kirkollistoimituskunnan ja Cygnaeuksen käsitykset
olivat ristiriidassa keskenään. Lokakuun lopulla 1857 von Kot-
hen lähetti Cygnaeukselle kirjeen, jossa hän kertoi saaneensa
tämän ”erinomaisen kirjoituksen” kansakoulusta. Epäilemättä
kysymyksessä oli Cygnaeuksen kirkollistoimituskuntaan lähet-
tämä artikkeli, josta hänen tarkoituksensa oli ollut suullisesti
kiittää Cygnaeusta Pietariin saavuttuaan. Kirkollispäällikkö ker-
toi, että ”toimituskunnan valmisteilla oleva ehdotus tulisi ole-
maan kaikilta osin Cygnaeuksen näkemyksen mukainen”. Li-
säksi von Kothén valitteli tapansa mukaan asioiden hidasta ete-
nemistä senaatissa ja ”epäili tarvittavan Metusalemin ikää, jot-

ta olisi toivoa saada nähdä viattomien unelmiemme tulokset”. (KH. Uno Cygnaeuksen vk. VII P. Furuhielm U. Cygnaeukselle 13.1.1860, 20.1.1860). Senaatin päätös noudatti toimituskunnan ehdotusta.

Taloussosaston varapuheenjohtaja von Haartman vastusti senaatin enemmistön päätöksiä. Hän eli vielä edellistä aikakautta ja vaati, että kansansivistysratkaisut oli tehtävä niiden näkökohtien valossa, jotka olivat kansanvalistuskomitean työskentelyn pohjana. Hän ehdotti uuden komitean asettamista. Haartman kehitteli viime tingassa myöskin kirkollisen uudistusohjelman, joka olisi monilta osin otettu kirkon piirissä myönteisesti vastaan. Taantumuksellinen kulttuuripolitiikka eli kuitenkin viimeisiä aikoja. Von Haartman ei saanut ketään puolelleen, ja pian hän joutui syrjään senaatistakin. Senaatin päätöksen mukaan sen tuli nimetä henkilö, jonka tehtäväksi tuli laatia lopullinen suunnitelma tulevaa kansakoululaitosta varten. Kuten edellisestä on käynyt ilmi senaatin enemmistö oli Cygnaeuksen kannalla. Kirkon johto tosin ei katsonut häntä myönteisesti, olihan kirkollisen kansakouluopetuksen suuntaus kärsinyt juuri hänen ehdotustaan vastaan tappion ja Cygnaeus oli muutenkin arvostellut suorasukaisesti papiston kykyä vastata kansansivistystyöstä. Von Haartman ei tietenkään voinut hyväksyä Cygnaeusta, jota hän piti ”vasemmistohenkisenä intoilijana” (Halila 1949 I, 265).

Suomen sisäisillä kehityslinjoilla oli luonnollisesti jo autonomian aikana yhteydet yleiseurooppalaiseen kehitykseen. Koko Euroopassa uudet voimat olivat nousussa 1840-luvulla, ja kouhunta päättyi hulluksi sanottuun vuoteen 1848. Suomessa virtaus huipentui Fredrik Cygnaeuksen, lauantaiseuralaisen ja tuolloisen pohjalaisen osakunnan kuraattorin hyvin ohjaamaan juhlaan, Maamme-laulun ensimmäiseen esittämiseen. Varotoimia seurasi; Saima lopetettiin ja kiellettiin julkaisemasta suomen kielellä muuta kuin uskonnollista ja taloudellista tekstiä. Radi-

kalismin hillitsemiseksi perustettiin myös yliopiston uudistuskomitea vuonna 1849, jonka keskeisiä miehiä olivat Carl Gustaf - Anjalan miehen Carl Erikin poika - Mannerheim ja Viipurin läänin maaherra, tulevan kouluylivaltuutuksen ensimmäinen johtaja, Casimir von Kothen. Molemmat olivat sitä mieltä, että fennomanian leviäminen oli estettävä yliopiston opiskelijamäärää rajoittamalla. ”Yleinen opetuslaitos tuotti alemmista yhteiskuntaluokista liikaa väestöä johtavan yhteiskuntaluokan alueelle” kuten Mannerheim eräässä kirjeessään kertasi. (Virtanen 2001, 83).

Poliittinen suhdanne vaihtui äkkiä, kun Krimin sota 1853 alkoi. Fennomaanien sijasta uhkalta alkoi nyt näyttää skandinavisismi, jonka kannatuksen oireita alkoi ilmetä myös Suomessa. Vanha fennomaani Snellman sai nimityksen ylimääräiseksi professoriksi. Tätä ennen 1855 keisari Nikolai I oli äkillisesti kuollut kesken Krimin sodan, jonka Venäjä hävisi. Uusi keisari Aleksanteri II höllensi otetta ja liberaalit tuulet alkoivat puhaltaa. Ensi töikseen Aleksanteri II lakkautti isänsä toimeenpanemat sanomalehdistön ja opetuslaitoksen rajoitukset. Maaliskuussa 1861 lakkautettiin maaorjuus ja 1864 uudistettiin paikallishallinto. Jälkimmäisenä vuonna uudistettiin Venäjän oikeuslaitos (Jussila 2000, 239-244).

Puolan kapina 1860-luvulla vaikutti Suomen sisäiseen tilanteeseen. Venäjä murskasi Puolan kapinan, ja maan itsehallinto lakkautettiin. Suomessa autonomia vahvistui: samana vuonna 1863 pidettiin ensimmäiset säätyvaltiopäivät vuoden 1809 jälkeen; Snellman sai niiden aikana Aleksanteri II:n allekirjoittaman kielimanifestin, jolla suomi piti nostettaman tasavertaiseksi ruotsin rinnalle vuoteen 1883 mennessä; suomenkielinen kansanopetus saatiin 1866 hyvälle alulle ja suurimmat talouselämän uudistukset toteutettiin 1860-luvulla. Fennomaanit saattoivat osoittaa lojaalisuuslinjansa tuottamat tulokset (Virtanen 2001, 83-87).

Vuoden 1866 kansakouluasetuksen hyväksymishetkellä oli maassa toiminnassa parisenkymmentä yksityistä uudentyyppistä kansakoulua. Koulujen määrä oli noussut 1870-luvun alkuun tultaessa hieman toiselle sadalle. Asetuksen määrittelemä kansakoulu oli neliluokkainen yläkansakoulu. Maaseudulla alkuperäinen opetus jäisi kotien ja seurakunnallisten koulujen tehtäväksi, mutta kaupungeissa voisi toimia kunnallisia kaksiluokkaisia alempia kansakouluja. Kansakoulun tavoitteet ilmaistiin myös selkeästi vuoden 1866 kansakouluasetuksessa.

Asetuksen toimeenpanossa läänien kuvernööreillä ja paikallisilla viranomaisilla oli huomattavasti laajemmat valtuudet kuin oppikoulua uudistettaessa. Hajautettu toimeenpano näkyi myös kouluylihallituksen sisäisessä rakenteessa, kun se virastona aloitti toimintansa vuoden 1870 alusta. Kansakouluasioita hoiti vain yksi ylitarkastaja, joka sai apulaisen vasta 1880-luvun puolivälissä. Kun ylitarkastajaksi nimitetty Cygnaeus joutui matkustelemaan eri puolilla maata, kansakoulun osuus jäi kouluhallituksen kollegion istunnoissa oppikoulua vähäisemmäksi. Valtiopäivillä säätyanomusten pääosa suuntautui sekin oppikoululaitoksen uudistamiseen kansakoulun sijaan

(Tuominen 1981, 599-602, Halila 1949 II, 405-411).

Kansakouluasiat jäivät myös sekä senaatissa että kirkollisasiaintoimikunnassa taka-alalle oppikoulukysymyksiin nähden. Tosin senaatissa ja kirkollisasiaintoimituskunnassa kansakoulukysymysten määrä käsittelyssä kasvoi jonkin verran, mutta nämä olivat pääosin rutiiniluonteisia eläke-, valitus- yms. asioita.

Kansakoulukysymysten käsittelyssä 1800-luvun aikana voi erottaa kaksi päämääriltään toisistaan poikkeavaa näkemystä koulun kehittämisessä. Kansakouluväki oli Uno Cygnaeuksen tavoin asettanut koulun kehittämiselle kunnianhimoiset tavoitteet. Vuoden 1866 kansakouluasetuksen myötä virallinen kansakou-

lupoliitikka oli keskittymässä yläkansakoulun kehittämiseen. Liberalistis pohjaisen koulujärjestelmän tavoitteet olivat kuitenkin ulottuneet lähtökohtia pitemmälle, sillä alkuopetuksen kehittäminen oli aikaisemmassa vaiheessa ollut selvästi esillä. Koko maan henkinen ilmapiiri oli 1870-luvulla muuttumassa, mikä vaikutti myöskin kansakoululaitoksen kehitykseen. Eräs osoitus tästä oli papiston asenteiden muutos, mikä näkyi kasvavana epäluulona liian liberalistisena pidettyä kansakoululaitosta kohtaan. Epäily uuden kansakoululaitoksen epäkristillisistä vaikutuksista käänsi vähitellen katset nopeammin oppimistuloksia tuottavaan alakoulujärjestelmään (Halila 1949 II, 16-25).

Ajan ilmapiirin muutos näkyi myöskin kansakoulun taloudellisessa tukemisessa. Jo vuoden 1867 valtiopäivillä näkyi torjuva suhtautuminen kansakoululaitoksen taloudelliseen avustamiseen. Vuoden 1872 valtiopäivillä säädetyt suostuntavaroista tehdyistä esityksistä päättäessään hyväksyivät periaatteen, joka merkitsi koulujen valtionapujen supistumista. ”Jos kunta, jossa oli jo kansakoulu, haki valtionapua toisille kouluille, oli senaatin selvitettävä kunnan väkiluku, pinta-ala ja kielisuhteet yms. tekijät ennen kuin se myöntäisi avustuksen”. Senaatissa kirkollistoimituskunta suositteli esityksen hyväksymistä, miltä pohjalta koko senaatin kanta määräytyi. Vuoden 1866 kansakouluasetuksen 119 §:ää esitettiinkin muutettavaksi mainitulla tavalla. Keisari hyväksyi muutoksen ja senaatti julkaisi 13.3.1873 sitä koskevan asetuksen (KA KirkT De 64 mietintö 18.11.1872, KA Tal.os. pkt. 18.11.1872, AsK 10/1873 13.3.1873 ja 6/1873 24.2.1873, Heikkilä 1985, 72-78).

Edellä mainittu kansakouluasetuksen muutos oli voimassa seuraavan vuosikymmenen alkuun asti. Vuoden 1882 valtiopäivillä säädetyt esittivät, että keisari kumoaisi vuonna 1873 säädetyt kansakouluasetuksen 119 §:n muutoksen ja että palattaisiin aikaisempaan käytäntöön. Esittelijä Ranckenin muotoilema kir-

kollistoimituskunnan esitys puolsi nytkin säätyjen esitystä samoin kuin senaatin talousosaston päätös 2.12.1882. Senaatti hyväksyi asetuksen vuoden 1883 huhtikuussa (KA KirkT De 74 mietintö 21.12.1882 (Ranken), KA Tal.os. pkt. 21.12.1882, KA Tal.os. KD 637/37 1882, Heikkilä 1985, 74-75).

Koulujen määrän vuosittainen lisäys säilyi koko 1870-luvun ajan alkuvuosien tasolla muttei lamavuosinakaan kääntynyt las-kuun. Oppilasmäärän vaihtelukin osoitti taloudellisten suhdanteiden vaikutusta kansakoulun kehittymiseen. Puutavarakaupan vilkastuminen oli selvästi yhteydessä maalaisväestön kulttuuritahdon voimistumiseen. Lukuvuoden 1884-85 päättyessä kansakouluja oli 633 ja niissä oppilaita 23400. 1870-luvun alkuun verrattuna koulujen määrä oli nelinkertaistunut, myös oppilaiden määrä oli lähes nelinkertaistunut. Kaupungeissa oppilasmäärä kasvoi samana aikana vajaasta 2000:sta yli 11000:een. Kansakoulu laajeni kansan keskuuteen vähitellen (Halila 1949 II, 61-66).

Tänä ajankohtana kiinnitettiin yleensäkin erityistä huomiota kotiteollisuuden uudistamiseen. Suuret nälkävuodet 1860-luvun lopussa olivat osoittaneet, että pelkkä maatalous ei kykenisi elättämään maaseudun kasvavaa väestöä. Hyödyllisiä käsityötaitoja, kuten puu-, olki-, kutoma- ja ompelutöitä ohjaamalla voitiin kansakoulua käyttää myöskin taloudellisen kehittämistyön välineenä.

Vuoden 1866 kansakouluasetuksessa määrättiin kansakoulun oppiaineet ja opetussuunnitelman sisältö pääpiirteittäin. Kansakoululaitoksen toimeenpano jäi kouluylihallituksen tehtäväksi. Seuraavina vuosina kouluylihallituksen kollegiossa keskusteltiin erityisen paljon käsityöhön liittyvistä kysymyksistä. Tämä johtui siitä, että Cygnaeus oli omaksunut käsityksen käsityön kasvattavasta merkityksestä jo ennen uudistuksen aloittamista. Kansakouluasetuksessa käsityö oli muiden oppiaineiden rinnalla yhtenä oppiaineena, tosin pakollisena vain maaseudulla.

Cygnaeuksen mielestä käsityön ei pitänyt olla vain tiettyjen työsuoritusten mekaanista opettelua eikä näin ollen ammatillisesti painottunutta vaan ”lapsen tuli saada hänelle tarjottuja menetelmiä hyväksi käyttäen mahdollisuudet ilmaista omat tavoitteensa”. Hyvin toteutettu käsityön opetus kehittäisi oppilaan omaa tahtoa, ohjaisi järjestykseen ja siisteyteen sekä huolellisuuteen. Cygnaeuksen mielestä sillä oli myös taloudellista ja yhteiskunnallista merkitystä, mutta tätä ei tullut liikaa korostaa. Tällainen käsityön opetus oli uutta koko Euroopassa, joten Suomen kansakoululaitos oli edelläkävijä sen järjestämisessä. Ruotsiinkin käsityö tuli kansakoulun vapaaehtoiseksi aineeksi vasta vuonna 1877 (Halila 1949 II; 282-290).

Käsityön opetus oli senaatin asettaman komitean mietinnön pohjalta keskustelun aiheena myöskin senaatin järjestämässä yleisessä kansakoulukokouksessa vuonna 1875. Kansakoulukokous sekä myöskin kouluylhallitus korostivat käsityön opetuksen kehittämisen tarvetta. Vuosien 1877 -78 valtiopäivien päätöksen mukaisesti seminaariin saatiin palkata uusien määrärahojen turvin työmestareita ja käsityön opettajia. (KA Tal.os. pkt 26.5.1876).

Myös kenraalikuvernööri Heiden lähetti senaatille asiasta kirjelmän 29.3.1883. Hän toivoi, että kansakoulussa ryhdyttäisiin kehittämään käsityön opetusta. Tämä tähtäsi erityisesti tilattoman väestön aseman parantamiseen. (KA Tal.os. KD 159/17 1883).

Cygnaeus korosti omissa kansakoulukannanotoissaan kasvatustopillisia tavoitteita, mutta keskustelussa ammatillista ja taloudellista hyötyä korostava näkökulma sai vähitellen ylitteen. Kirkollistoimituskunta puolestaan sopeutui yleisen mielipiteen vaatimaan uuteen painotukseen. Myös J. V. Snellman antoi kannatuksensa uudelle suuntaukselle.

Opettajakoulutus laajentuu

Kansakoululaitoksen toimeenpanon kannalta keskeisessä asemassa oli opettajankoulutuksen uudistaminen. Cygnaeuksen uudistusohjelmassa opettajankoulutus oli kiireellisin. Jyväskylän seminaari toimi jo 1860-luvun lopussa kokonaisuutena. Uno Cygnaeus organisoi kaksi linjaa, toisen mies- ja toisen naisopiskelijoita varten. Lisäksi seminaarin yhteydessä toimi poikien ja tyttöjen normaalikouluja sekä lastentarha ja lasten seimi. Seuraavina vuosina seminaaria koskevat kehittämispäätökset olivat vähäisiä. Helmikuussa 1879 hyväksyttiin seminaarille uusi menosääntö, jossa parannettiin opettajien palkkausta. Vuonna 1885 määrättiin kansakoulun oppimäärä seminaarin pääsyvaatimukseksi (KA Tal.os pkt. 19.11.1885, KA VSV 63/1886).

Jyväskylän seminaarin miesopiskelijat olivat seminaarin ensimmäisinä vuosina pääosiltaan alemmista yhteiskuntaluokista lähtöisin. Naisoppilaiden keskuudessa sen sijaan oli enemmistö säätyläiskotien tyttöjä, minkä johdosta alkuvuosina ei ilmennyt ruotsinkielisten opettajien puutetta. Maan ruotsinkielisellä alueella pidettiin kuitenkin tärkeänä oman ruotsinkielisen opettajankoulutuksen aloittamista. Jyväskylän seminaarin rehtorina toimiessaan Cygnaeus kuitenkin torjui tällaiset suunnitelmat. Hän pelkäsi ”tarpeetonta kilpailua ja jo toimivan seminaarin henkisen pohjan kaventumista. Säätyläiset saattaisivat kokea ruotsinkielisen seminaarin itselleen soveliaammaksi”.

(K. A. Palménin kokoelma U. Cygnaeus J. Ph. Palménille 2.2.1870 ja 24.4.1870, Palmén 14.2.21870 K. G. Leinbergille ja U. Cygnaeukselle, Palmén 1917, 606-616).

Kun Cygnaeus oli siirtynyt kouluylhallitukseen, hän suhtautui edelleen varauksellisesti ruotsinkielisen seminaarin perustamiseen. Kirkollisasiaintoimituskunnan päällikkö Palmén oli kuitenkin ruotsinkielisen opettajakoulutuksen aloittamisen kannalla. Tämän lisäksi Jyväskylän seminaarin uusi johtaja K. G.

Leinberg kannatti kielen perusteella tapahtuvaa jakoa. (KA Tal.os AB 302/239 1870, KA KirkT. KD 11/58 1870, KA KirkT. De 63 mietintö 1.2.1871, Palmén 1917, 607-608).

Kun senaatin talousosastossa käsiteltiin kysymystä ruotsinkielisestä opettajaseminaarista päätettiin pyytää lausunto asiasta ensiksi kansakoulun ylitarkastaja Cygnaeukselta ja sittemmin kouluylivaltuutukselta kokonaisuudessaan. Cygnaeuksen kanta esiteltiin talousostolle jo 16.3.1870. Kannanotosta ilmeni, että kirkollisasiaintoimituskunnan päällikön myönteinen kanta oli jo vaikuttanut Cygnaeukseen. Ylitarkastaja katsoi ruotsinkielisen seminaarin tarpeelliseksi ja korosti hajanaisten ruotsinkielisten alueiden erityistarpeiden huomioonottamista. Uusi seminaari tulisi organisoida mahdollisimman pitkälle Jyväskylän seminaarin mallin mukaisesti. ”Taloudellisten edellytysten sen salliessa seminaarissa tulisi olla erilliset mies- ja naisopistot”. (KA Tal.os. pkt. 16.3.1870 ja 25.1.1871).

Senaatin talousosastossa esittelijä Waenerberg oli senaatin ensimmäisissä käsittelyissä Cygnaeuksen linjoilla. Mies- ja naisopettajien koulutus voisi tapahtua samassa seminaarissa. Kirkollisasiaintoimituskunnan päällikkö Palmén oli aikaisemmissa

kannanotoissaan korostanut, että seminaarin sijoituksen ratkaiseminen kolmen erillään sijaitsevan ruotsinkielisen alueen, Uudenmaan, Ahvenanmaan ja Pohjanmaan kesken oli vaikea tehtävä. Julkisessa keskustelussa oli epäilty, että Jyväskylän kaltainen yhdistetty seminaari saattaisi muodostua pelkäksi ”avioliittotoimistoksi” ja molempien sukupuolten opiskelijoiden olo toisi muutenkin vaikeuksia seminaarin työskentelyyn.

(KA KirkT: De 63 mietintö 1.2.1871).

Kirkollisasiantoimituskunnan päällikkö Palmén puolsi talousosaston täysistunnossa 25.1.1871 ruotsinkielisen seminaarin sijoittamista kahdelle paikkakunnalle. Kouluylhallituksen näkemyksen mukaan Tammisaari oli paras tarjolla olevista vaihtoehdoista. Palménin mukaan sinne tulisi perustaa naisopettajaseminaari. Ruotsinkielisen Pohjanmaan tarpeiden huomiointamisessa päädyttiin Uuteenkaarlepyyhyn erityisesti kaupungin vanhan ja omaleimaisen kulttuuriperinnön vuoksi. Kirkollisasiantoimituskunnan suosituksen mukaan miesopettajia valmistavan seminaari tulisikin sijoittaa Uuteenkaarlepyyhyn.

(KA Tal.os. pkt. 25.1.1871, Heikkilä 1985, 82-86).

Kouluylhallitus ei omassa esityksessään ollut varautunut kahden seminaarin perustamiseen, vaikka asiasta oli julkisuudessa keskusteltu jo jonkin aikaa. Senaatin talousosaston kokouksessa tammikuussa 1871 keskeisimmäksi kysymykseksi muodostui seminaarin sijoituspaikka. Palménin puoltama ehdotus sai enemmistön kannalleen. Senaattorit von Hartaman, H. A. Mechelin, Norrmén, von Born ja von Krapp olivat Palménin kanssa samaa mieltä. Talousosasto ei kuitenkaan hyväksynyt yksimielisesti kirkollisasiantoimituskunnan esitystä. Senaattori Molander vetosi siihen, että Jyväskylässä oli voitu jo tähänkin asti kouluttaa sekä mies- että naisopettajia ilman ”siveellisiä ongelmia”. Paitsi ”seminaarin sisäisen toiminnan kannalta yh-

distetystä seminaarista oli se etu, että ympäristössä kiinnitettiin huomiota enemmän tämältyyppisen seminaarin toimintaan”. Molander viittasi siten seminaarin yleiseen kulttuurimerkitykseen paikkakunnalla. Molanderin mielestä oli perustettava vain yksi seminaari ja se oli sijoitettava Tammisaareen.

Senaatin talousosaston enemmistö oli Palménin kannalla, mutta Molanderkin sai kannatusta puolelleen. Senaattori Furuhejm kannatti Molanderin esitystä ja vetosi lisäksi siihen, että maan väestöstä peräti 6/7 oli suomenkielistä. Kaksi ruotsinkielistä seminaaria oli hänen mielestään liian paljon yhden suomenkielisen seminaarin rinnalla. Varapuheenjohtaja Nordenstam yhtyi Molanderin ja Furuhejmin kantoihin. (KA Tal.os pkt. 25.1.1871, Halila 1949, 370-373). Näin ollen ruotsinkielisen seminaarin perustamiskysymyksessä päätösvaiheessa rintamalinjat muodostuivat kielipoliittisten linjojen perusteella. Jyväskylän seminaari oli aikaisemmassa vaiheessa koettu jo hengeltään fennomaaniseksi, ja nyt haluttiin kehittää ruotsinkielistä opettajakoulutusta. Keskustelussa kielipoliittisten perustelujen sävy oli selkeästi maltillisempi kuin oppikoulukysymyksiä käsiteltäessä, mikä johtui todennäköisesti siitä, että kansakoulun ajateltiin ennen muuta palvelevan suomenkielisten syvien kansanjoukkojen sivistystarpeita.

Kenraalikuvernööri Adlerberg kannatti maaliskuun lopulla antamassaan lausunnossa senaatin enemmistön esitystä. Samalle kannalle asetui myöskin Suomenasiain komitea. Aleksanteri II hyväksyikin Tammisaaren ja Uudenkaarlepyyn seminaarin perustamisen jo toukokuun alussa samana vuonna. Päätös syntyi alusta loppuun hallinnollista tietä ilman valtiopäiväsäätyjen käsittelyä (KA VSV 38/1871).

Ruotsinkielisen opettajankoulutuksen ongelmat näyttivät ratkenneen yhdellä päätöksellä. Yhdessäkin nämä kaksi seminaa-

Koulutiellä 1930-luvulla

ria valmistivat vähemmän oppilaita kuin Jyväskylän seminaari, mikä oli luonnollista, sillä ruotsinkielisten opettajien tarve oli vähäisempi kuin suomenkielisten. Tammisaaren seminaarista valmistui 1880-luvun puolivälissä tavallisesti noin kymmenen opettajaa vuosittain.

Ruotsinkieliset seminaarit oli perustettu ilman valtiopäiväkäsitteilyä. Opettajakoulutus tuli kuitenkin esille vuoden 1872 valtiopäivillä, sillä suomenkielisten opettajien tarve kasvoi koko ajan. Jyväskylän seminaari ei kyennyt sitä kokonaisuudessaan täyttämään. Esimerkiksi vuoden 1871 lopussa viroissa oli 98 seminaarin käynnystä opettajaa ja peräti 101 muutoin opettajaksi valmentautunutta henkilöä. Kokonaan täyttämättä oli 54 opettajanvirkaa.

Sahateollisuus ja lisääntyvä puutavarakauppa loivat Itä-Suomeen ja järvi- ja maaseutualueille 1860- ja 1870-lukujen aikana varallisuutta. Tämän ansiosta alue sai entistä enemmän myös kulttuuripoliittista merkitystä. Julkisessa keskustelussa esitettiin yhä useammin toisen suomenkielisen opettajaseminaarin sijoituspaikaksi jotain itäsuomalaisista kaupunkia. Valtiopäivillä tehtiin kaksi aiheeseen liittyvää esitystä. Pappissäätö hyväksyi ehdotuksen yhdistetyn seminaarin sijoittamiseksi tälle alueelle, ensisijaisesti Savonlinnan kaupunkiin. Myös Kuopio ja Joensuu olivat keskusteluissa esillä. Porvarissäädyn esitys oli muuten samanlainen, mutta sijoituspaikka oli jätetty avoimeksi. Säätyjen valitusvaliokunta päätyi Savonlinnan kannalle vedoten erityisesti siihen, että kaupunki oli luvannut luovuttaa seminaaria varten tontin ja osallistua muutenkin perustamiskustannuksiin. Kolme säätyä oli tämän ehdotuksen kannalla. Talonpoikaissäätö asettui kuitenkin vastustamaan ehdotusta vedoten mm. siihen, että ”kuluneina raskaina vuosina kansakoulujen ylläpitokustannukset olivat suuremmaksi osaksi jääneet maaseudulla talonpoikien maksettavaksi” (Österbladh 1933, 310-311).

Säätyanomus tuli senaatille annettavaa lausuntoa varten kirkollistoimituskunnan valmisteltavaksi. Esittelijä Waenerberg totesi opettajakoulutuksen laajentamistarpeen ajankohtaiseksi. Vielä vuoden 1872 lopulla Raahen kaupunki oli jättänyt senaattiin anomuksen, jossa ehdotettiin suomenkielisen yhdistetyn opettajaseminaarin sijoittamista kaupunkiin. Waenerberg totesi muistiossaan, että hankkeen saamasta kannatuksesta huolimatta siltä puuttui rahoitus. Suostuntavarojen käyttö ei ollut mahdollista, koska talonpoikaissäätö vastusti suunnitelmaa. Waenerberg esittikin, että ehdotuksen annettaisiin raueta. Kirkollisiaiain päällikkö Mechelinin kannan mukaan esitys sai talousosaston istunnossa toisen suunnan. Senaatti pyysi hallitsijalta 1873 valtuuksia tutkia tarkemmin tarvetta toisen suomenkielisen seminaarin perustamiseen sitten, kun kokemuksia oli kertynyt enemmän. Myönteiseen tulokseen päätyessään se tekisi asiasta keisarille esityksen. Keisari hyväksyi senaatin yksimielisen kannan (KA Tal.os. KD 4/105 1873, KA KirkT. De 65 mietintö 13.3.1873).

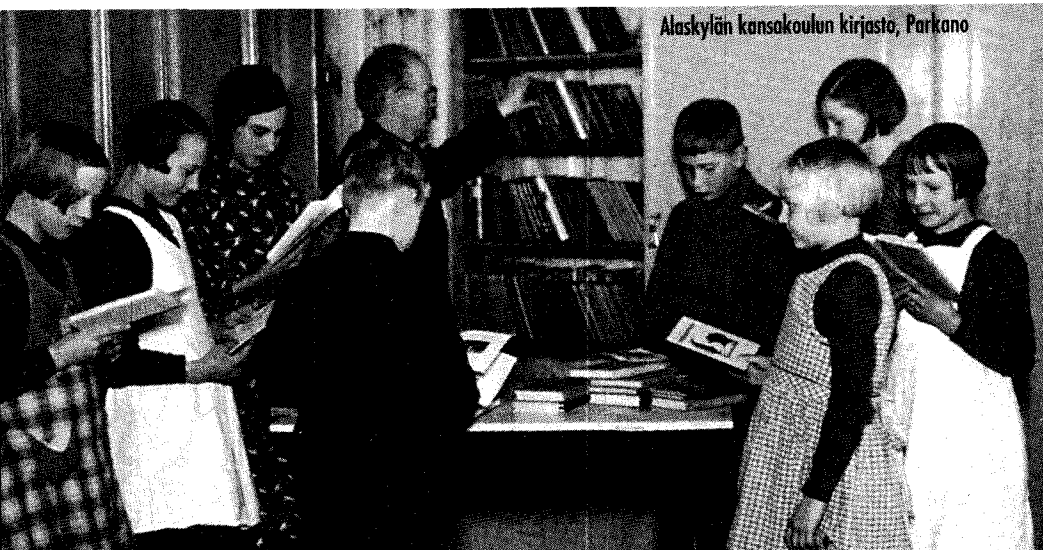
Kouluylhallitus sai tehtäväkseen valmistella seminaarin perustamista. Tarkoitus oli tehdä ehdotus jo seuraaville valtiopäiville. Sortavala oli tällä välin kuitenkin noussut uudeksi vaihtoehdoksi seminaarin sijoituspaikaksi. Itä-Suomen alkava vaurastuminen ja pelko venäläisen koulutuspolitiikan aktivoitumisesta suuntasi yleistä kiinnostusta aluetta kohtaan. Pyhän Synodin joitakin vuosia aikaisemmin tekemä päätös seurakuntakoulujen tehostamisesta ja ortodoksisen pappisseminaarin järjestämisestä koettiin osoitukseksi tästä.

Vuonna 1875 tarjosivat asessori ja rouva Herman Hallonblad valtiolle koulukiinteistöä Sortavalan maalaiskunnasta, Kymölän kylästä. Lahjoitukseen kuului myös Valtionkonttoriin sijoitettu 200.000 markan suuruinen talletus. Lahjoittajat olivat tarjonneet kiinteistöä maalaiskunnalle kansakouluksi, kunta ei kui-

tenkaan suostunut tätä ottamaan vastaan. Kunta ehdotti, että kansakoulu muutettaisiin opettajaseminaariksi (KA Tal.os. AD 666/14

1872, KA Tal.os. AD 765/71 1875).

Kouluylhallitus esitti tammikuun viimeisenä päivänä 1876, että tarvitaan uusi opettajankoulutusyksikkö. Se asetti eri vaihtoehdoista ensimmäiselle sijalle Savonlinnan. Kirkollisasiantimituskunta puolestaan yhtyi Cygnaeuksen ja kouluylhallituksen esittämiin perusteluihin. Savonlinna oli hyvin yhteyksien varrella. Erityistä painoa pantiin sille, että ”ympäröivän maakunnan väestön henkiset voimavarat tarjosivat hyvän lähtökohdan seminaarin kehittämiseksi”. Tältä kannalta Savonlinna oli asetettava Raahen edelle. Cygnaeus vastusti Sortavalaa sijoituspaikkana väestöpohjan kapeuden vuoksi. Näin maan kouluviranomaiset kouluylhallituksesta kirkollisasiantimituskuntaan vetosivat samaan perusteluun kuin fennomaanit julkisessa keskustelussa: seminaari oli sijoitettava paikkakunnalle, jossa ”kansan henkiset voimavarat voitiin parhaiten saada esiin kansallista kulttuuria tukemaan”. (KA Tal.os KD 72/194 1875, KA KirkT. De 68 mietintö 4.12.1876).

Senaatti esitti maaliskuussa 1876 keisarille, että se voisi ryhtyä toimenpiteisiin esityksen antamiseksi seuraaville valtiopäiville siten, että uusi seminaari sijoitettaisiin Savonlinnaan. Kouluylhallituksen kannan mukaisesti siitä tulisi muodostaa muiden seminaarien kaltainen sisäoppilaitos. Keisari antoi suostumuksensa tähän senaatin esitykseen (KA VSV 141/1876 alistus 31.3.1876).

Senaatin lopullinen ehdotus hyväksyttiin 4.12.1876. Vuosien 1877 - 78 valtiopäiville ehdotettiin siten uuden suomenkielisen yhdistetyn seminaarin sijoittamista Savonlinnaan. Sortavalan käyttämistä opettajanvalistuksen tarpeisiin ei kuitenkaan kokonaan hylätty. Kouluylhallitus oli torjunut sen huonona vaihtoehtona ylemmän kansakoulun opettajaseminaariksi vedoten erityisesti maakunnan alhaiseen sivistysasteeseen ja oppilaiden arvioituun vähäiseen määrään. Sen mielestä voitiin Sortavalaa käyttää opettajakoulutukseen vaatimattomammassa muodossa.

Kymölään voitaisiin perustaa kansakoulun yhteydessä toimiva kaksivuotinen seminaari, joka kouluttaisi mies- ja naisopettajia alakansakoulun tarpeisiin. Kirkollistoimituskunta tuki omasta puolestaan tätä suunnitelmaa. Toimituskunnan muistioon liittyvistä senaattorien kannanotoista voi päätellä, että jo valmisteluvaiheessa kypsyi tavoite toteuttaa Savonlinnan ja Sortavalan seminaarit yhtenä valtiopäiväesityksenä. Esittelijäsihteerin muistiosta ilmenee, että Sortavalan seminaarin muodostaminen kouluylhallituksen hahmottamassa muodossa koettiin kirkollistoimituskunnassa tärkeäksi kysymykseksi. Kirkollistoimituskunnan päällikkö piti omassa kannanotossaan, ilmeisesti julkiseen keskusteluun viitaten, erinomaisena asiana, jos seminaarin perustamisella voitaisiin parantaa itäisen Suomen väestön kulttuurista tasoa (KA KirkT. De 68 mietintö 4.12.1876 (Waenerberg)).

Valtiopäivillä pappis-, porvaris- ja talonpoikaissäädystä tehtiin 9.2.1877 esitys, jossa torjuttiin seminaarin sijoittaminen Savonlinnaan. Seminaaria alakansakouluja eli pikkukouluja varten ei aikaisempienkaan kansakouluratkaisujen pohjalta nähty tarpeelliseksi. Sen sijaan kaikissa kolmessa esityksessä nähtiin, hieman eri näkökulmista perustellen, että suomalaista kulttuuria vahvistava seminaari sijoitettaisiin maan itärajan tuntumaan, siis Sortavalaan. Asiasta jouduttiin äänestämään kaikissa säädöissä (Tuominen 1981, 602-603). Vastakkain oli koulutuspolitiikassa kaksi erilaista kansa-käsitystä, fennomaaninen kansan keskuudessa piilevien voimavarojen esiin nostamiseen tähtäävä näkemys sekä liberalistinen, maan tai kansakunnan etua korostava, perustuslailliseen oikeuteen vetoava näkemys.

Säädöissä enemmistö oli Sortavalaan sijoitettavan yhdistetyn seminaarin kannalla. Säätäjien mielestä erillistä alakoulun opettajaseminaaria ei tarvittu. Tätä tarkoitusta varten säädöt sen sijaan myönsivät määrärahan, jota voitiin kouluylhallituksen harkinnan mukaan käyttää alakansakoulun opettajien jatkokoulu-

tukseen. Kirkollisasiantoimituskunta ja senaatti mukautuivat syntyneeseen päätökseen. Senaatin lausunto annettiin heinäkuussa 1878. Protokollasihteeri Björklund esitteli asian talousosastossa ja suosittelee säätyjen päätöksen hyväksymistä. Seminaarin perustamisen valmistavat toimenpiteet, mm. Halonbladhiin lahjoitusten vastaanottaminen voitiin aloittaa jo seuraavana vuonna. Seminaari voitiin avata syksyllä 1880 senaatin talousosaston helmikuussa 1880 tekemän päätöksen nojalla. (KA VSV 77/1880, KA Tal.os. pkt. 17.7.1878 ja 5.2.1880, KA Tal.os. KD 357/29 1878, KA KirkT. De 70 mietintö 17.7.1878). Opettajankoulutus oli organisoitu, ja siten yksi este oppivelvollisuuden säätämislle oli poistettu.

Ensimmäiset askeleet kohti oppivelvollisuutta

Piirijakoasetus säädetään

Kansakoulu eli voimakasta laajentumisvaihetta vuosien 1880 ja 1890 välisenä aikana. Tänä aikana koulujen, oppilaiden ja opettajien määrät kaksinkertaistuivat. Tästä huolimatta tilanne kansanopetuksen osalta oli enintään tyydyttävä. Yhteiskunnallinen kehitys erityisesti talouden ja sosiaalisen sektorin osalta eli voimakasta nousukautta monine seurannaisvaikutuksineen, kuten edellä on selostettu. Koulutustarpeeseen vaikuttaviin yhteiskunnan muutoksiin kuului mm. väestömäärän kasvu, joka purkautui vähitellen voimistuvana muuttoliikkeenä ihmisten kulkiessa työmahdollisuuksien perässä. Kansakouluikäisen väestön kasvu oli erittäin nopeaa. Koulutusmahdollisuuksien laajenemisesta huolimatta jatkuvasti yhä suurempi osuus ikäluokasta oli tosiasiallisesti jäämässä kansakoulun ulkopuolelle. Tämä pani kouluviranomaiset ja säätyjen edustajat pohtimaan toimenpiteitä tilanteen korjaamiseksi. (Halila 1949, 17-33). Kansakoulukysymys askarrutti valtiopäiviä suuresti, mistä ker-

Kouluhoitoja pitämässä puhtaustarkastusta 1939

too se, että valtiopäivillä lukuun ottamatta vuoden 1899 ylimääräistä säätykokousta tehtiin useita kansakouluesityksiä, eniten kuitenkin vuosien 1891, 1894 ja 1897 valtiopäivillä. Tärkeimmät näistä koskivat oppivelvollisuuskysymystä tai kuntien koulujen perustamisvelvoitetta.

Oppivelvollisuuskysymys oli ollut jo 1870-luvulla esillä useiden valtiopäiväesitysten muodossa, mutta sitä koskevat säädökset oli torjuttu jo alkuvaiheessa. Vuosien 1882 ja 1888 valtiopäivillä tehtiin koulujen perustamisvelvoitetta koskevia esityksiä, mutta kummallakaan kerralla ne eivät johtaneet yhteiseen säätyesitykseen. Vuoden 1891 valtiopäivillä ehdotettiin toisaalta kunnan asukasmäärän pohjalta määräytyvää koulun perustamisvelvoitetta (J. R. Danielsson pappissäädystä ja E. J. Roini talonpoikaissäädystä) ja toisaalta kunnan suostumuksesta riippumattomien koulupiirien perustamista (S. W. Sundwall porvarissäädystä ja J. Pitkänen talonpoikaissäädystä). Koulupiiriesitys johtikin säätyjen yhteiseen anomukseen, mutta sen pohjalta ei kuitenkaan seuraavissa vaiheissa päästy lopulliseen ratkaisuun. (Tuominen 1964, 337-340).

Kun senaatissa arvioitiin vuoden 1894 valtiopäiville tehtäviä esityksiä, Yrjö-Koskinen oli asettunut kannattamaan oppivelvollisuusperiaatteen pohjalta lähtevää kansakoulun uudistamista. Hän teki talousosastossa tätä koskevan ehdotuksen, joka saavuttikin kannatusta. Asian valmistelua varten asetettiin valiokunta, jonka jäseniksi nimitettiin senaattorit Alfthan, Molander, Yrjö-Koskinen ja Eneberg. Jaosto sai työnsä nopeasti valmiiksi, ja jo toukokuussa 1893 senaatti esitti keisarin hyväksyttäväksi oppivelvollisuutta koskevan valtiopäiväesityksen.

(KA Tal.os. pkt. 15.5.1893, KA Tal.os. KD 33/4 1892).

Kirkollisasiantoimituskunnan päällikön Yrjö-Koskisen hahmotteleman ehdotuksen pohjalta valmistunut senaatin esitys pe-

rustui siihen ajatukseen, että maan etu vaati yhtenäisen, kaikkialle saavutettavissa olevan kansanopetusjärjestelmän luomista. Oppivelvollisuus koskisi 8-14-vuotiaita. Uudistus vaati koulujen määrän tuntuvaa lisäämistä. Varsinkin maaseudulla kouluverkosto muodostuisi rinnakkain toimivista kansakouluista ja lasten kouluista, joista viimeksi mainitut olivat pääosaltaan kirkon ylläpitämiä alkukouluja. Maalaiskunnat jaettaisiin väkiluvun ja asukastiheyden pohjalta piireihin, joiden puitteissa kunnilla olisi mahdollisuus päättää kouluolojen kehittämistä. Oppivelvollisuus koskisi kaikkia niitä lapsia, joiden koulumatka jäisi alle neljän kilometrin. (KA KirkT. DE 88 mietintö 25.2.1896).

Yrjö-Koskisen ehdotuksessa kiinnostaa se, että hän yhdessä muiden fennomaanien kulttuurivaikuttajien kanssa vastusti vielä 1870-luvulla koulujen perustamispakkoon ja oppivelvollisuuteen perustuvaa koulutuspolitiikkaa. Nyt yhteiskunnallinen kehitys vaati toisenlaista asennoitumista. Yrjö-Koskisen ja kenraalikuvernööri Heidenin luottamukselliset välit olivat rikkoutuneet kuitenkin jo vuosikymmenen vaihteessa. Heiden omaksumi oppivelvollisuutta vastustavan kannan. Keisari ei hyväksynyt kenraalikuvernöörin kielteisen lausunnon perusteella senaatin valtiopäiväesitystä (KA Tal.os. pkt. 5.10.1893, KA Tal.os. KD 14/286 1893).

Tässä tilanteessa kansanopetuksen uudistaminen oppivelvollisuuslinjalla oli mahdotonta. Senaatin talousosasto siirsi Yrjö-Koskisen esityksestä säätyjen piirijakoaloitteen aikaisemmin perustetun kunnallishallintokomitean arvioitavaksi. Komitealta saatiin vuoden 1894 alussa asiaa koskeva esitys, mutta sen vieminen saman vuoden valtiopäiville ei enää ollut mahdollista. Koska hallitukselta ei tullut säätyjen aikaisemmin toivomaan kansakouluesitystä, jätettiin näillä valtiopäivillä jälleen useita ehdotuksia. Kaikkien säätyjen keskuudessa oli kannatusta jonkinasteiselle oppivelvollisuusratkaisulle. Valiokuntavaiheen jälkeen

säätyesitys supistui kuitenkin siihen, että kansakouluja perustettaisiin entistä laajemmin maalaiskuntiin, kuten talonpoikais-säädyssä oli esitetty. Tähän asetukseen tulisi liittää säädökset piirijaosta ja velvoite kunnille perustaa riittävä määrä kansakouluja kouluun ilmoittautuneita lapsia varten. (KA Tal.os. KD 99/395 1893 ja 33/7 1895, KA Tal.os. pkt 27.1.1894, KA KirkT. De 88 mietintö 25.2.1896, Tuominen 1964, 341-342).

Uusi säätyanomus tuli senaatissa valmisteltavaksi kunnallishallintokomitean piirijakoehdotuksen kanssa. Viimeksi mainitun ajatuksia punnitsemaan talousosasto oli asettanut jaoston, johon kuuluivat Yrjö-Koskinen, von Troil ja Sohlman. Sama jaosto saattoi toisena vaihtoehtona ottaa esittelijä Nordmanin mielestä valmisteltavakseen uuden säätyanomuksen. Toinen vaihtoehto hänen mukaansa olisi ollut keväällä 1893 oppivelvollisuuskysymystä valmistellut jaosto. Talousosasto päätyi lokakuussa 1895 edelliseen vaihtoehtoon. Tammikuussa samana vuonna senaatti oli pyytänyt kouluylhallitukselta lausunnon, jonka keskeinen sisältö oli säätyanomusta tukeva.

(KA Tal.os. pkt. 29.1.1895, 14.5.1895, 8.10.1895, KA KirkT. De 88 mietintö 25.2.1896).

Senaatti päätti asiasta lopullisesti helmikuussa 1896. Ylempiä kansakouluja varten maalaiskunta oli jaettava koulupiireihin. Niiden puitteissa kunta olisi velvollinen perustamaan ja ylläpitämään kylliksi monta kansakoulua, jotta tilanpuute ei estäisi kouluun ilmoittautuneiden pääsyä kouluun. Esityksen mukaan koulupiiri tuli perustaa, jos sen alueella asui 30 kouluikäistä ja kouluun halukasta lasta. Kun oppilasmäärä ylittäisi 50:n rajan, piiri oli jaettava. (KA Tal.os. pkt. 25.2.1896).

Säädetyt tekivät senaatin esitykseen joitakin muutoksia, mutta talousosasto arvioi ne esittelijäksi vaihtuneen Bärnlundin kannan mukaisesti merkitykseltään vähäiseksi, minkä vuoksi senaatti saattoi ne hyväksyä. Säädetyt toivoivat lisäksi seuraaville valtiopäiville täydellistä kansakoululain uudistusesitystä. Niin

Yrjö-Koskisen kansakoulu 1905. Rakennuksessa toimi myös postil.

ikään säädyt kiinnittivät huomiota siihen, että piirijakoratkaisun jälkeen opettajapula tulisi kasvamaan, minkä poistamiseksi tarvittiin pikaisia toimenpiteitä (Vp 1897, hallituksen esitys n:o 1, KA Tal.os. pkt.

22.2.1898, AsK 24.5.1898 n:o 20, Heikkilä 1985, 226-231).

Kirkollispäällikkö Yrjö-Koskinen oli säätyjen kanssa samaa mieltä opettajien vähäisyydestä. Bärnlundille jättämässään muistiossa Yrjö-Koskinen totesi opettajien kokonaismäärän olevan 2300. Suomenkielisiä opettajia oli kaikkiaan 1850, joista 500 oli epäpäteviä viransijaisia. Arviointihetkellä tiedossa olleet kaksi uutta seminaaria tulisivat korvaamaan joidenkin vuosien kuluessa tämän puutteen sekä eläkkeelle siirtymisestä aiheutuvan lisätarpeen. Koulujen määrä tulisi kuitenkin lisääntymään. Ilman piirijakoasetustakin vuonna 1897 oli annettu valtionavustus 177 uudelle kansakoululle. Yrjö-Koskinen arvioi, että ”suomenkielisten seminaarien määrän noustua kuuteen jouduttaisiin pian perustamaan ainakin yksi naisopettajasemi-

naari lisää”. (KA Tal.os. KD 393/59 1897, KA KirkT. De 90 mietintö 22.2.1898).

Piirijakoasetus julkaistiin asetuskokoelmassa toukokuussa 1898. Vaikka oppivelvollisuus ei toteutunut siinä vielä laajassa mielessä kaikkia kouluikäisiä koskevana uudistuksena, voidaan piirijakovelvoitetta kuitenkin pitää merkittävänä askeleena kohti kaikkien kansalaisten ulottuvilla olevaa kansanopetusta. Säätyjen toivoman kansakoululain uudistus sen sijaan siirtyi myöhempään ajankohtaan. Kirkollisasiaintoimituskunnan päällikön näkökulmasta uudistus oli kuitenkin toivotun suuntainen. Yrjö-Koskinen oli tosin aikaisemmin muiden fennomaanijohtajien tavoin korostanut vapaaehtoisuuden merkitystä koulujen perustamisessa. Kun tämä tie ei kuitenkaan ollut johtanut toivottuun tulokseen, hän oli ollut valmis kytkemällä kansakoulun ja alkuperäisen yhteen puoltamaan oppivelvollisuutta. Nyt toteutunut uudistus oli väliaskel kohti oppivelvollisuutta.

Vuoden 1866 kansakouluasetuksessa määritelty vastuujaako kansakoulun aiheuttaman taloudellisen rasituksen hoitamisessa säilyi ennallaan. Koulujen perustaminen oli kuntien tehtävä, ja tämän piirijakoasetus teki 1898 pakolliseksi. Kunnan tehtävänä oli myös tarjota opettajille virka-asunto ja maksaa ainakin asetuksen määrittelemä luontaistuotteina tuleva palkkaosuus. Pääosa opettajien rahapalkasta tuli valtionosuutena, joka maksettiin säätyjen varoista. Valtion varoista maksettiin seminaarin ja kansakouluntarkastajien aiheuttamat kustannukset. Tämän lisäksi senaatti jakoi vuosittain köyhille kunnille valtionavustusta koulujen ylläpitoa varten sekä lainoja, joita voitiin myöntää myös paremmassa taloudellisessa asemassa oleville kunnille.

Tarkasteltaessa valtion budjetin kansakoulumäärärahojen kehitystä voi arvioida koko koulujärjestelmän laajentuneen vuosien 1886 - 1905 välisenä aikana huomattavasti. Ei edes 1870-luvun taloudellinen lama estänyt koulujen, oppilaiden ja opet-

tajien määrän kasvua. Myöskin 1890-luvun maan taloudellinen vaurastuminen näkyi jo ennen piirijakoasetuksen hyväksymistä koko koulutusjärjestelmän kehittämisessä.

Piirijakoasetuksen vaikutukset ilmenivät välittömästi, vaikka piirijakojärjestelmän toteuttaminen vei oman aikansa. Kuntien toteuttama piirijako oli valmiina koko laajuudessaan noin viisi vuotta asetuksen voimaan astuminen jälkeen. Vasta 1900-luvun alkuvuosina sen määrittelemät pääkehityslinjat tulivat täysimääräisesti ilmi. Kansakoululaitos alkoi laajentua oppilaiden vapaaehtoisuuteen perustuen toivotulla tavalla siten, että yhä suurempi osa kouluikäisistä pääsi koulun piiriin.

Toisaalta Aimo Halila on todennut, että tosiasiallisesti koululaitos laajeni kaikkein eniten siellä, missä kansakouluuute oli tuttu ja missä jo ennestäänkin oli kouluja. Piirijakoasetus ei siten täysin toteuttanut koulutuksen tasa-arvon vaatimuksia. Asetusta säädettäessä oli lähdetty siitä, että harvaan asutuilla syrjäseuduilla koulupakon kaltainen taloudellinen velvoite ei ollut mahdollinen. (Halila 1949 III, 62-70).

Opettajakoulutusta lisätään

Maassa toimi 1890-luvun alussa neljä opettajaseminaaria. Tammissaaren ja Uudenkaarlepyyn ruotsinkieliset seminaarit olivat ns. "yksiosastoisia". Jyväskylässä ja Sortavalassa sijaitsevat seminaarit olivat laajempia, ja niissä oli eri linjat miehille ja naisille. Yhteistä näille ensimmäisille opettajankoulutuslaitoksille oli, että ne toimivat sisäoppilaitoksina, mikä lisäsi perustamiskustannuksia. Kokemukset ensimmäisten vuosikymmenien ajalta osoittivat, että seminaareista syntyi monipuolista kehittämistukea sijaintipaikkakunnalle ja sen lähiympäristölle. Koululaitoksen kasvaessa joutuivat viranomaiset entistä enemmän pohtimaan edessä olevaa opettajapulaa. Jo 1890-luvun alusta läh-

tien epäpätevillä viranhoitajilla täytettyjen suomenkielisten opettajien virkojen määrä alkoi kasvaa.

Kouluylivaltakunnan ylitarkastaja Floman laati perusteelliset laskelmat kansakoulun opettajatarpeesta vuonna 1895. Kiistaa siitä oliko uusia seminaareja perustettava ei syntynyt, mutta sen sijaan erimielisyyttä oli siitä pitkö naisille ja miehille perustaa eri seminaarit ja mille paikkakunnalle seminaarit perustettaisiin. Aikaisempien suomenkielisten seminaarien sijaintia ajatellen Länsi- ja Pohjois-Suomi näyttivät nyt olevan etusijalla. Flomanin mielestä toinen koulutusyksiköistä tulisi sijoittaa Turun ja Porin lääneihin, mahdollisesti Turkuun. Kansakoulun toimintakenttää ajatellen toisen sijaintipaikkana taas voisi olla esimerkiksi Hämeenlinna tai Tampere. Kouluylivaltakunnan enemmistö asetti kuitenkin Iisalmen tai Raahen Tampereen edelle seminaarin sijoituspaikkana (KA Tal.os. KD 29/273 1895, KA KirkT. De 88 mietintö 18.2.21896).

Kirkollisasiuntoimituskunnassa Yrjö-Koskisen ja esittelijäsihteeri Nordmanin näkemykset menivät useissa kohdissa ristiin. Talousosasto asetti asiaa valmistelemaan valiokunnan, johon kuuluivat senaattorit von Alfthan, Molander, Yrjö-Koskinen ja Ingnatius. (KA Tal.os. pkt. 21.5.1895 ja 25.5.1895). Yrjö-Koskisen mielestä naisopettajaseminaari olisi sijoitettava Raahen ja miesopettajaseminaari Poriin.

Kun senaatin talousosastossa käsitykset yksityiskohdista menivät pahasti ristiin, senaatti päätti esittää keisarille, että maahan perustettaisiin syksystä 1896 lähtien luokka kerrallaan kaksi "seminariosastoa". Kysymys yhdistetystä seminaarista tai kahdesta erillisestä osastosta ratkaistaisiin myöhemmin. Hallitsijan hyväksymisen ja kouluylivaltakunnan lausunnon jälkeen senaatti oli valmis tekemään lopullisen ratkaisun helmikuussa 1896. (KA Tal.os. pkt. 12.9.1895, 19.12.1895, 13.2.1896 ja 18.2.1896). Seminaarin sijaintipaikasta olivat kiinnostuneita Iisalmi, Tampere, Hämeen-

linna, Rauma, Pori, Uusikaupunki ja Tyrvää. Joukossa oli siis yksi maalaiskuntakin. Koska lähtökohtana oli maan eri osien huomioon ottaminen ratkaisussa, pohjoisten alueiden vaihtoehtona olivat Raahe ja Iisalmi. Naisopettajaosaston siirtäminen Raaheen hyväksyttiin käytännöllisesti katsoen yksimielisesti. Tampere ja Hämeenlinna puolestaan putosivat pois kilpailusta Jyväskylään nähden liian läheisinä ja toisaalta seminaaritoiminnan kannalta huonoiksi arvioituina paikkakuntina, ”toinen oli teollisuus- ja toinen varuskuntakaupunki”.

Miesopettajaseminaarin sijaintipaikasta käytiin senaatissa kova kiista, jonka taustalla näkyi selkeästi kielipolitiikka. Yrjö-Koskinen arvioi kirkollisasiaintoimituskunnan päällikkönä Porin sopivimmaksi vaihtoehdoksi, koska kaupungin tarjoamat olosuhteet näyttivät hyviltä niin taloudelliselta kuin käytännön koulutyönkin kannalta. Lisäksi Porissa olisi hyvä asuntotilanne seminaarin opettajia ja oppilaita ajatellen sekä erinomaiset liikenneyhteydet. Talousosaston äänestyksessä Yrjö-Koskisen kanta peri niukan voiton. Tuki tuli ensisijaisesti vanhasuomalaiseen rintamaan lukeutuneilta senaatin jäseniltä. Senaattori von Troil puolestaan liittyi Nordmanin esittämään näkemykseen, että Pori ei satama- ja teollisuuspaikkakuntana ollut sovelias ympäristö seminaarin toiminnalle. Sen sijaan Rauma pienenä ja rauhallisena kaupunkina soveltui tähän tarkoitukseen, ja se oli tarjonnut myös sijaintinsa puolesta paremman seminaaripaikan kuin Porin kevät- ja syyskuulle altis ympäristö. Ilmeistä kuitenkin oli, että seminaarilaisten siveelliseen viriketaustaan kohdistuvan epäilyn lisäksi taustalla oli myös Porin ympäristön ruotsinkielisen väestön suojaa valvova intressi. Tämänäsuuntaisia kannanottoja esitettiin myös kenraalikuvernööri Heidenille, jonka lausunnon nojalla keisari määräsi myös miesseminaarin sijaintipaikaksi Rauman. (KA VSV 71/1896

kenraalikuvernöörin lausunto 10.3.1896/395 sekä äänestyspöytäkirja 12.3.1896 ja 18.2.1896).

Yrjö-Koskinen oli piirijakoasetusta valmisteltaessa jo viitannut siihen, että pian tulisi ajankohtaiseksi jälleen uusi naisseminaarina toimivan seminaarin perustaminen. Kouluylivaltio turtui tähän ajatukseen ja esitti huhtikuussa 1898, että Hämeenlinnaan pitäisi perustaa yksiosastoinen naisseminääri. Kun seminaarikysymystä valmisteltiin kävi ilmi, että opettajatarve oli niin suuri, ettei yksi seminaari tulisi riittämään. Talousosasto esitti, että kahden edellisen seminaarin periaatetta noudattaen perustettaisiin maahan yksi nais- ja yksi miesseminääri lisää, toinen maan eteläisiin ja toinen maan pohjoisiin osiin. Kumpikin laitos olisi suomenkielinen, ja toinen aloittaisi vuoden 1899 syksyllä ja toinen seuraavana vuonna. Sijaintipaikan saisi senaatti määrätä yhteistyössä kenraalikuvernöörin kanssa. Senaatin hyväksymä suunnitelma sai vahvistuksen Pietarissa vielä saman vuoden joulukuussa (KA VSV 62/1898 alustus 18.10.1898 ja kenraalikuvernöörin lausunto 19.11.1898/1324). Jäljellä oli seminaarien sijoituspaikkojen lopullinen valinta, jossa tälläkin kerralla tutkittiin kaupunkien halukkuus osallistua seminaarin perustamis- ja ylläpitokustannuksiin. Hämeenlinna sai Lahden kauppalan ja Heinolan kilpailijakseen naisseminaarin sijoituspaikasta. Kilpailu ratkesi senaatin ja kenraalikuvernöörin yksimielisen kannan mukaisesti Heinolan eduksi. Sen tärkeimpänä valttina oli ”sopivien väliaikaisten toimitilaratkaisujen ja kouluolojen lisäksi syrjäinen sijainti ja rauhallinen sosiaalinen miljöö”. (KA Tal.os. pkt. 1.2.1899 ja 24.5.1899).

Pohjois-Suomeen sijoitettavan miesseminaarin vastaanottamisesta kilpailivat puolestaan Iisalmi, Kajaani, Kemi ja Tornio. Kaupunkien tarjouksia jouduttiin perusteellisesti valmistelemaan, mutta tässäkin tapauksessa lopullinen ratkaisu oli yksimielinen. Tällä kerralla sijaintipaikaksi tuli Sisä-Suomen rauhallinen pikkukaupunki Kajaani. (KA Tal.os. pkt. 8.6.1899 ja 2.4.1901,

KA KirkT De 91 mietintö 8.6.1899).

Edellä mainituilla ratkaisuilla toteutettiin vanhasuomalaisten ajama linja. Seminaareja perustettiin useille paikkakunnille tukemaan sijaintipaikkakunnan ja ympäristön koulu- ja kulttuurielämää. Koska koulutusyksiköt olivat pieniä, niiden ei tarvinnut välttämättä olla sisäoppilaitoksia. Vaatimattomasta koosta huolimatta tällaisista seminaareista saattoi kuitenkin muodostua hyvinkin aktiivisia opettajavalmistuslaitoksia, kuten esimerkiksi Heinolan seminaarin kehitys myöhemmin osoitti.

Oppivelvollisuus uudistus kaatuu vielä kerran

Oppivelvollisuuskysymys uudelleen esille

Vuoden 1898 piirijakoasetus arvioitiin jo säättämishetkellä väli vaiheeksi pyrittäessä kohti varsinaista oppivelvollisuutta. Kouluväki seurasi kiinteästi piirijakoasetuksen toimeenpanoa. Koulujen määrä lisääntyi toivomusten mukaisesti, mutta esimerkiksi vuoden 1905 kansakoulukokouksessa voitiin jo todeta, että ”9-15-vuotiaista vain vajaat 40 prosenttia tuli kansakouluihin, ja heistäkin suuri osa jätti koulunsa kesken”. Myös koulun välittömässä läheisyydessä asuvien koulunkäynti oli jäänyt yllättävän alhaiseksi. Tämä tulkittiin erityisesti osoittavan varsinaisen oppivelvollisuuden säättämisen välttämättömyyttä.

Kansakoulun oppivelvollisuuskysymyksestä tulikin Donnerin johtaman kirkollisasiantoimituskunnan keskeisimpiä koulutuspoliittisia kysymyksiä. Kouluylihallitus teki kansakouluväen toivomuksesta ehdotuksen oppivelvollisuuskomitean asettamisesta. Kirkollisasiantoimituskunnassa kannatettiin tätä ehdotusta. Senaatin talousosasto asetti toukokuussa 1906 komitean laatimaan ehdotuksen laiksi kaupunkien yleisestä ja maaseudun alueellisesta oppivelvollisuudesta. Viimeksi mainitussa jaottelussa seurattiin kouluylihallituksen kantaa, joka poikkesi kouluväen yleis-

tä oppivelvollisuutta puoltavasta näkemyksestä. Kouluylhallitus arvioi, että maaseudulla voitiin vain kolmen kilometrin säteellä asuvat oppilaat velvoittaa käymään koko kansakoulukurssi. Oppivelvollisuuslain valmistelemiseksi komitean tehtäväksi tuli laatia ehdotus kansakoulun kustannuslaiksi. (KA Tal.os. pkt. 25.5.1906).

Senaatin asiakirjoista ei löydy mainintaa siitä, että senaatti olisi harkinnut valmisteluvan anomista keisarilta. Perustuslainen senaatti ilmeisesti tulkitsi uudessa tilanteessa voivansa ryhtyä välittömästi tämän kaltaiseen valmisteluun. Mechelinin senaatin yleislinjan mukaisesti komitean kokoonpanossa korostettiin kouluolojen asiantuntemusta. Puheenjohtajaksi valittiin Heinolan seminaarin johtaja Mikael Soinen, joka jo vuosien ajan oli ollut kysymykseen monipuolisimmin perehtynyt. Poliittiselta näkemykseltään hän oli vanhasuomalainen, mutta koulukysymyksessä hänen ajatuksensa saivat laajalti myös tukea perustuslaillisten keskuudessa. (Halila 1949 III, 50-58).

Komitea oli monipuolisesti kokoonpantu. Protokollasihteeri W. Blåfjed edusti juridista ja piirilääkäri L. W. Fagerlund lääketieteellistä asiantuntemusta. Jäseninä oli kaksi kansakoulun tarkastajaa, Adolf von Bondsdorff ja A. J. Tarjanne, josta viimeksi mainittu toimi komitean sihteerinä. Edelleen seminaarin johtaja Hedvig Sohlberg, piiritarkastaja O. Vuorisalmi, maisteri O. Nissinen ja maanviljelijä M. Knuutila kuuluivat komiteaan alusta lähtien. Myös päätoimittaja Santeri Alkio nimitettiin sen jäseneksi, mutta hän ei osallistunut työskentelyyn. Tilalle tuli pian opettaja Antti Tani. Komitean toinen opettajajäsen oli opettaja Emma Teittinen. Komitea itse toivoi jäsenekseen naispuolista opettajaa, tästä lisäyksestä sovittiin Donnerin ja Soinen kesken. Alkuopetuskomitean aiempi sihteeri maisteri Matti Pesonen tuli työskentelyn päätösvaiheessa niin ikään komitean jäseneksi. Kokonaisuudessaan komitea edusti kansakoulun koko

kenttää. Poliittisesti se oli painottunut suomenkielisiin perustuslaillisiin ryhmittymiin, nuorsuomalaisiin ja maalaisliittoon. Samalla kun senaatin talousosasto päätti komitean kokoonpanosta, Soiniselle myönnettiin määräraha ulkomaille suuntautuvaa tutustumismatkaa varten muualla saatujen kokemusten kartoittamiseksi (KA Tal.os. pkt. 25.5.1906, KA KirkT. De 99 mietintö 25.5.1906, KA Oppivelvollisuuskomitean päiväkirja, 1-10).

Komitea sai tehtävänsä valmiiksi noin vuoden kuluessa kesällä 1907. Tärkeimmistä suuntaviivoista komitea oli yksimielinen, mutta niihin liittyi myös joitakin eriäviä mielipiteitä.

(KA Tal.os. KD 61/402 1906, Oppivelvollisuuskomitean mietintö 21.6.1907).

Oppivelvollisuuskomitea perusteli mielenkiintoisella tavalla mietintönsä johdanto-osassa yleisen oppivelvollisuuden tarvetta viime vuosisadan vaihteessa. Ensinnäkin todettiin, että yleinen oppivelvollisuus on toteutettu 1910-luvulle tultaessa suurimmassa osassa kehittyntä maailmaa. Tämä osoittaa, ”että nykyaikainen kulttuurielämä vaatii yleistä kaikille lapsille suunnattua koulukasvatusta, ja että se on luonut tarpeita ja tehtäviä jotka edellyttävät yleistä koulunkäyntiä kansalaissivistyksen pohjalta”. Edelleen ”yleistä oppivelvollisuutta komitea katsoi edellyttävän yhteiskunnallisten ja valtiollisten olosuhteiden kehityminen kansanvaltaiseen suuntaan sekä talouselämän yhä suurempi riippuvaisuus tietopääomasta edellytti myöskin yleistä oppivelvollisuutta”.

Keskeiseksi yleistä oppivelvollisuutta puoltavaksi asiaksi komitea nosti valtiollisella ja yhteiskunnallisella tapahtuvan kehityksen, jota kansansivistys voi tukea. Valtiollisen ja yhteiskunnallisen kehityksen osalta välttämätöntä oli, että ”jokainen kansalainen saavuttaisi sivistysmäärän, joka sisältäisi verraten laajat tiedot yhteiskunnan rakenteista ja sen tarpeista, jotta hän voisi toimia yhteiskunnan jäsenenä”. Komitean mielestä tällai-

sen ”kansansivistyksen puuttuminen aiheuttaa sen, ettei kansanvaltaiselle yhteiskunnalle ole lujaa perustaa”.

Talouselämän vaatimukset nostettiin jo 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä keskeiseen sijaan perusteltaessa yleisen kansansivistyksen tarvetta. Kaikki aineellinen tuotanto oli Soinisen komitean mielestä mitä suuremmassa määrin riippuvaista tuottajan tiedollisen sivistyksen tasosta. Soinisen komitea torjui jyrkin sanakääntein sen esityksen, että ”koulusivistys vähentäisi halua ja kykyä aineellisesti tuottavaan työhön”. ”Koulusivistys saattaa johtaa pois ruumiillisesta työstä, niin kauan kuin se on harvinainen, mutta tuottaa sille monin verroin kehittyneempiä voimia, niin pian kuin se tulee yleiseksi. Ne kansat, jotka enimmin koulua käyvät, ovat tunnetusti tuotteliaampia ja rikkaimpia”.

Soinisen komitea nosti keskeiseen asemaan tasa-arvon ihanteet perustellessaan yleistä oppivelvollisuutta. ”Yhteinen ja yhdenarvoinen sivistys” oli Soinisen komitean mielestä kaikkien tasa-arvoisuustavoitteiden varmin pohja.

Yleistä oppivelvollisuutta puolsi niin ikään oppivelvollisuuskomitean mielestä sekin, että suomalainen kansanvalta oli toteutettu laajemmin kuin muualla Euroopassa. Tämä on yksi peruste sille, että sivistyksenkin meillä pitäisi olla ”yleisempi kuin muualla”. Kun Soinisen komitean työskentelyaikana näin ei ollut asian laita, se muodosti komitean mielestä ilmeisen ristiriidan. ”Oppivelvollisuuden lykkääminen tuonnemmaksi epävarmaan tulevaisuuteen sisältää kansallisen vaaran, jota nykyinen sukupolvi tuskin voipi ottaa vastuulleen”, ennakoi Soinisen komitea.

Talouselämän piiristä Soinisen komitea nostaa keskeiseksi maamme syrjäisen aseman. Oppivelvollisuuskomitean mielestä kasvatusta ja sivistystä on sitäkin välttämättömämpi Suomelle kun ottaa maan syrjäisen sijainnin ja maan karuuden huomioon.

Yleisen oppivelvollisuuden säätämistä vastustettiin hyvin usein sillä, että se edellyttää huomattavaa taloudellista panosta, johon köyhällä maalla ei olisi varaa. Oppivelvollisuuskomitea piti päinvastoin hyvin tärkeänä, että kansansivistykseen käytetyt varat ovat tuottavasti sijoitetut, kuten monet kansantalouden tutkijatkin ovat vakuuttaneet. Komitea oli hyvin tietoinen siitä, että yksityiset kansalaiset usein vastustivat yleisen oppivelvollisuuden säätämistä, koska ”lain toteuttaminen vaati vanhemmilta taloudellisia uhrauksia, mitkä varattomille vanhemmille saattoivat tuntua ylivoimaisilta”. Soinisen komitea edellytti, että yhteiskunnan tulee tukea taloudellisesti varattomia vanhempia ja edistää tällä tavalla oppivelvollisuuden toteutumista. ”Se kansan jäsen, joka jääpi sitä sivistystä vaille, jonka enemmistö itselleen hankkii, jääpi vastustamattomasti yhteiskunnan alhaisimmille portaille, eikä hänen ole useinkaan mahdollista myöhemmillä ponnistuksilla päästä muiden tasalle kohoamaan. Vanhempien laiminlyönti on lapsille raskas taakka läpi koko elämän.”

Mielenkiintoinen on Soinisen komitean kannanotto oppivelvollisuuden säätämiseen oikeudelliselta kannalta. Julkisessa keskustelussa todettiin usein, että ”yleisen oppivelvollisuuden säätäminen tarpeettomasti rajoittaa vanhempien valtaa kasvat-
taa lapsensa oman parhaan harkintansa mukaan ja täten oppivelvollisuuslain säätäminen loukkaisi yksityisoikeutta”. Soinisen komitean mielestä yhteiskunta ei muutenkaan tunnusta ”vanhemmille rajatonta valtaa lapsensa yli”. Isä tai äiti ei saa laiminlyödä lapsensa ruumiillista eikä henkistä hoitoa joutumatta siitä yhteiskunnalle vastaamaan.” Soinisen mielestä tämä periaate toteutettuna edellyttää myöskin sitä, ettei vanhemmil-
le tule myöntää oikeutta laiminlyödä lasten opetusta eikä tiedollista kehitystä. Komitean mielestä yhteiskunnalla on oikeus katsoa itsensä alaikäisen suojelijaksi ”ymmärtämättömiä ja

huolimattomia vanhempia vastaan” myöskin lasten henkisen kehityksensä osalta. Soinisen komitea perusteli suunnanvalintaa siten, että vanhemmille on jätetty vapaus valita eri koulujen välillä ja myöskin mahdollisuus antaa kotona opetusta lapsille, kunhan opetus vastaa sitä, mitä samanikäisille muille lapsille kouluissa annetaan. ”Yhteiskunta ei tule säättämään koulupakkoa vaan oppivelvollisuuden.”

Perustellessaan yleisen oppivelvollisuuden säättämisen tarvetta Soinisen komitea vielä puuttui siihen yleiseen käsitykseen, että koulukäynti ja kansalaissivistys toteutuvat koko maassa ilman laissa säädettyä oppivelvollisuuttakin. Tällaisen mielipiteen perustaksi esitettiin tilastoja kansakoulun nopeasta laajenemisesta aikaisempien vuosikymmenien aikana. Soinisen komitea huomautti kuitenkin, että ”tuossa tilanteessa 1907 ainostaan 46 % lapsista käy kansakoulua ja ellei uusia kouluja perusteta vuosittain nykyistä enemmän kului vuosikymmeniä ennen kuin kaikille lapsille olisi maassa koulu”. Lisäksi komitean mielestä oli selvää, ettei koulun olemassaolo yksinomaan suinkaan takaa sitä, että kaikki lapset kävisivät koulua

(Oppivelvollisuudesta, komitean mietintö 1907, 1-6).

Oppivelvollisuuden toteutuminen muualla Euroopassa

Itävallassa ja Saksassa säädettiin jo 1700-luvun puolella lakeja, jotka edellyttivät yleistä oppivelvollisuutta. Itävallassa oppivelvollisuuslaki säädettiin 1774, mutta se jäi useaksi vuodeksi kuolleeksi kirjaimeksi tarkempien määräysten puuttuessa. Saksan eri osavaltioissa mm. Saksenissa, Bauerissa ja Badenissa säädettiin oppivelvollisuus jo 1762 – 1803 välisenä aikana. Preussissa oli vuonna 1816 60 % oppivelvollisista lapsista koulussa ja jo 1846 82 %. Saksassa yleisen oppivelvollisuuden säättäminen ei missään kohdannut erityistä vastusta koko 1800-lu-

vun aikana. Saksan ja Itävallan lisäksi ensimmäiset eurooppalaiset maat säätivät itselleen oppivelvollisuuslain jo 1800-luvun alkupuolella. Tanskassa oppivelvollisuuslaki säädettiin 1814, Ruotsissa 1842 ja Norjassa 1848. Ruotsissa esimerkiksi oppivelvollisuuslaki toteutettiin valtion ja kirkon yhteistyönä.

Englannissa kansanopetus oli uskottu kirkon huostaan. Siellä luotiin valtion koululaitos vasta 1869. Gladstonen hallitus otti oppivelvollisuuden säätämisen ohjelmaansa siinä muodossa, että paikallisilla kouluviranomaisilla oli oikeus säätää oppivelvollisuus, mutta mitään pakkoa tähän ei ollut. Mainittuun lakiin sisältyi kuitenkin ns. ”välillinen oppivelvollisuus”. Tämä tarkoitti sitä, ettei työnantajalla ollut oikeutettu ottaa 10-14 vuoden ikäistä lasta työhön ilman todistusta koulunkäynnistä. Vuonna 1880 säädettiin oppivelvollisuus Englannissakin Gladstonen hallitusohjelman mukaisesti siten, että paikallisilla viranomaisilla oli oikeus säätää yleinen oppivelvollisuus.

Sillä aikaa kun Englannissa taisteltiin oppivelvollisuuden erilaisista toteuttamistavoista säädettiin muualla Euroopassa uusia oppivelvollisuuslakeja. Skotlannissa se toteutettiin vuonna 1872, Italiassa 1878, Portugalissa ja Bulgariassa 1878, Montenegrossa 1879 ja Serbiassa 1882. Espanjassa oppivelvollisuuslaki oli säädetty jo vuonna 1857 ja Turkissa 1869, mutta näissä maissa oppivelvollisuuslaki jäi kuolleeksi kirjaimiksi. Ranskassa käytiin oppivelvollisuuden säätämisestä pitkä vuosikymmeniä kestänyt taistelu. Oppivelvollisuuskysymys otettiin lainsäädäntökysymyksenä esille ensimmäisen kerran Ranskan suuren vallankumouksen aikana, mutta vasta 1882 saatiin oppivelvollisuuslaki säädetyksi. Ranskassa taistelu oppivelvollisuudesta oli pidempi ja särmikkäämpi kuin missään muussa eurooppalaisessa maassa, koska katolinen papisto ja kirkollispuolue vastustivat tasavaltaisen Ranskan pyrkimystä säätää laki oppivelvollisuu-

desta. Kirkko kärsi tappion taistelussa siitä, kuka koulutuksesta vastaa Ranskassa. (Oppivelvollisuudesta komitean mietintö 1907, 7-18).

Soinisen komitean ehdotus

Soinisen komitea ehdotti oppivelvollisuuslaissaan, että ”jokainen lapsi, sekä maalla että kaupungissa on oppivelvollinen”. Oppivelvollisuus alkaisi syyslukukauden alusta sinä kalenterivuonna, jonka kuluessa lapsi täyttäisi seitsemän vuotta ja päättyisi kevatlukukauden lopussa sinä vuonna, jonka kuluessa lapsi täyttäisi 13 vuotta. Kaupungissa asuva lapsi oli tämän lisäksi oppivelvollinen yhden vuoden ajan, ja hän saisi sinä aikana jatko-opetusta, jollei hän muulla tavalla jatka opintojaan. Vanhemmille ehdotettiin yhden vuoden harkinta-aikaa lapsen oppivelvollisuuden alkamisessa. Soinisen komitean ehdotukseen sisältyi myöskin oppivelvollisuudesta vapauttaminen ”ruumiin vian tai heikon terveyden takia siinä määrin ja niin pitkäksi ajaksi, kuin lääkäri oli todistanut tarpeelliseksi. ”Heikon käsityskyvyn” vuoksi koulun johtokunta yhdessä kansakoulutarkastajan kanssa voisi vapauttaa lapsen oppivelvollisuuden täyttämisestä harkitsemassaan määrin. Soinisen esitykseen sisältyi vielä mahdollisuus, että koulun johtokunta ”erittäin sääliittävien kotiolojen tahi muun erinomaisen syyn takia” voisi vanhempien pyynnöstä myöntää lapselle vapautusta oppivelvollisuudesta, muttei kuitenkaan ilman kansakoulutarkastajan hyväksymistä yhtä lukukautta pidemmäksi ajaksi. Lakiesityksen mukaan oppivelvollisuuden täyttämiseksi lapsi oli pantava kansakouluun, ellei hänen opetuksestaan pidetä huolta muussa koulussa tai kotona. Ehdotuksen mukaan kansakoulu oli joko kiinteä tai kiertävä. Siinä oli kuusi vuosiluokkaa, joista kaksi alinta muodosti alemman kansakoulun ja neljä ylintä vuosiluokkaa ylemmän kansakoulun. Kaupunkikunnissa tuli olla kansakoulun yhteydessä pääasiallisesti käytännöl-

lisiin toimiin ja ammatteihin valmistava yksivuotinen jatko-opetusluokka. Lakiehdotuksen mukaan jokaisessa kunnassa piti olla riittävä määrä kansakouluja niin sijoitettuna, ettei lapsilla yleensä ole kotoa oman piirin kansakouluun matkaa enemmän kuin viisi kilometriä. (Oppivelvollisuudesta komiteamietintö 1907, 211-223).

Toimeksiannostaan poiketen kansakoulukomitea esitti oppivelvollisuuden toteutumista. Maaseudulle tosin ehdotettiin alueellista oppivelvollisuutta jo käytössä olevaa piirijakoa kehittämällä. Pisimmäksi koulumatkaksi tulisi kuitenkin viisi kilometriä. Senaatti antoi aiemmin asetuksen alkuopetuskomitean loppuunsaattamisen kansakoulukomitean tehtäväksi. Niinpä Soinisen komitea ulotti oppivelvollisuuskäsitteen piiriin myös 7-8-vuotiaat. Piirijakoa esitettiin sovellettavaksi siten, että vähintään 40 oppivelvollisuusikäistä lasta käsittävään piiriin oli kunnalla velvollisuus perustaa oma koulu. Kun kouluikäisiä lapsia oli 10-40, koulu saattoi olla kiertävä, tarvittaessa jopa kolmessa paikassa toimiva yläkansakoulu. Lasten määrän jäädessä tämän alle heidät tuli sijoittaa muiden piirien kouluihin.

Komitea oli erimielinen alkuopetuksen niveltämisestä yläkansakoulun kurssiin. Alkuopetuskomitean näkemys alakoulun säilyttämisestä omana koulumuotonaan ei saanut kansakoulukomiteassa kannatusta. Enemmistö oli sen sijaan valmis vähentämään yläkansakoulun työaikaa 36 viikosta 26 viikkoon. Näin ajateltiin voitavan säästää kustannuksia ja hoitaa koko kansakoulukurssin opetus samojen opettajien voimin. Vähemmistöön jäänyt Soininen katsoi, että näin päädyttäisiin lopputulokseen, joka olisi heikompi kuin perinteinen alkuopetus ja vanha yläkansakoulu yhdessä. Tämän vuoksi tarvittiin edelleen erillinen yläkansakoulu, jota edeltäisi uusi alakansakoulu. Sen opettajat voisivat olla 2-vuotisen seminaarin käyneitä. Koulut voisivat käyttää ainakin osaksi samoja tiloja, samoin kuin alakansakoulujen opettajat voi-

sivat opettaa yläkansakoulussa tarvittaessa harjoitusaineita. Maaseudun koulu lähenisi tässä muodossa kaupunkien kouluja, samalla mahdollisuus pohjakouluuutteen toteuttamiseen tulisi entistä helpommaksi. (Komiteamietintö 1907:12A, 122-139).

Senaatin talousosasto pyysi komitean ehdotuksesta kouluylhallituksen lausunnon ja asetti joulukuussa 1907 viisi-jäsenisen valiokunnan valmistelemaan lopullisen ehdotuksen sisältöä. Kouluylhallitus puolsi edelleen alueellista oppivelvollisuutta maaseudun kannalta parhaimpana muotona ja suhtautui torjuvasti ajatukseen kiertävästä koulusta. Pääosaltaan kouluylhallituksen lausunto tuki kuitenkin komitean näkemyksiä. Alkuopetuksen järjestämisessä kuitenkin Soinisen ratkaisumalli oli sen mielestä paras. Senaatin valiokunta luotti kouluylhallituksen asiantuntemukseen, ja keisarin tutkittavaksi esitettiin helmikuussa 1908 keskeisissä kohdissaan keskusviraston näkemysten mukainen ehdotus, joka oli tarkoitettu valtiopäivien hyväksyttäväksi. (KA Tal.os. pkt. 4.12.1907 ja 8.2.1908, KA KirkT. De 101 mietintö 18.2.1908,

KA Tal.os. KD 61/402 1906 Kouluylhallituksen lausunto 1.10.1907).

Kiistaa lainsäädäntöjärjestyksestä

Ripeästi edennyt oppivelvollisuuskysymyksen valmistelutyö kohtasi pian vaikeuksia. Kenraalikuvernööri Boeckman puuttui siihen, ettei valtiopäiväehdotuksella ollut asianmukaista valmistelulupaa, minkä lisäksi hänen mielestään keskeinen osa ehdotuksen sisällöstä kuului hallitsijan päätäntävällässä olevaan hallinnolliseen lainsäädäntöön. Venäjän ministerineuvosto asettui samalle kannalle ja korosti, että senaatti oli tehnyt väärin ryhtyessään ilman keisarin käskyä valmistelemaan lakiehdotusta. Venäjän ministerineuvoston kanta yleiseen oppivelvollisuuteen oli kielteinen. Itse oppivelvollisuusperiaatteesta säätäminen sellaisenaan voisi sen mielestä jäädä Suomen eduskunnan lain-

säädäntövallan piiriin. Sen sijaan molemmissa lakiehdotuksissa oli asioita, jotka Venäjän ministerineuvoston mielestä oli katsottava hallinnollisen lainsäädännön piiriin kuuluvaksi. Niinpä sellaiset oppivelvollisuuden toteuttamiseen kuuluvat asiat kuin oppiaineiden, opetuskielen, luokkien määrän, oppilaiden koulunkäynnin, oppituntien määrän, valtion kustannusosuuden sekä opetuksen valvonnan järjestäminen kuuluisivat ehdottomasti keisarin vahvistettavaksi.

Venäjän ministerineuvosto edellytti lainsäädännöllistä uudelleenarviointia sekä muutoksia useisiin yksityiskohtiin. Se halusi mm. täsmennettäväksi ortodoksisia kirkolliskouluja koskevia määräyksiä. Sekä alempia että ylempiä kansakouluja vastaavat koulut tuli jättää näiden koulujen osalta kokonaan hiippakunta- ja kirkollishallinnon alaisiksi. Suomalaisten hallintoviranomaisten valta saisi rajoittua ainoastaan siihen, että senaatin alainen kouluviranomainen saisi oikeuden olla läsnä näiden koulujen päästötutkinnossa. Koko uudistus tuli ministerineuvoston kannan mukaan toteuttaa siten, että valtion varojen osuus kustannuksista saisi olla ”enintään entisessä suhteessa koko valtion varojen loppusummaan”. Muu osuus valtion varoista tuli ottaa Suomen eduskunnan omista varoista. Lainsäädännöllisten periaatteiden tinkimätöntä noudattamista kuvaa se, että ministerineuvosto edellytti lausunnossa laki-käsitteen korvaamista asetuksella ja Suomen Senaatin nimeen liitettäväksi etuliitteen keisarillinen (KA Tal.os. KD 401/43 1909 ministerineuvoston lausunto 17.1.1909).

Keisari määräsi odotetusti, että koko ehdotus oli palautettava senaattiin jatkovalmistelua varten. Hallitsijan hyväksymän tulokinnan mukaan eduskunnalle voitiin myötää lausunnonantomahdollisuus oppivelvollisuuskysymyksissä. Sen sijaan ”kustannuslain” sisältö voitiin jättää valtiopäivien päätettäväksi.

(KA Tal.os. KD 401/1909 VSV:n kirje 25.8.1909/138).

Oppivelvollisuuskysymys oli ajankohtainen. Tätä osoittaa se, että senaatin edellä mainitun valmistelutyön aikana asiasta tehtiin valtiopäivillä aloitteita vuosina 1907, 1908 ja 1909. Viimeksi mainituilla valtiopäivillä sivistysvaliokunta pääsi jo suhteellisen yksilöityyn ehdotukseen em. asian valmisteluun senaatissa osallistuneen esittelijäsihteeri Kahelinin toiminnan ansiosta. Sivistysvaliokunnan mietinnön käsittely jäi kuitenkin suuressa valiokunnassa keskeneräiseksi. (Tuominen 1958, 385-386).

Senaatin kirkollisasiantoimituskunnassa ei kiirehditty lausuntopyynnön ja eduskuntaehdotuksen valmistelua ennen vuoden 1910 valtiopäiviä. Eduskuntakäsittely osoitti kuitenkin, että puolueiden keskuudessa oltiin hyvin perillä Mechelinin senaatin ehdotuksen kokemasta kohtalosta. Oppivelvollisuuskysymys tuli jälleen anomusaloitteiden kautta esille näilläkin valtiopäivillä. Sosiaalidemokraattien ja vanhasuomalaisten aloitteessa puhuttiin oppivelvollisuusasetuksesta, kun taas nuorsuomalaisten ja maalaisliiton aloitteessa käsiteltiin oppivelvollisuuslakia. Eduskunnan sivistysvaliokunta sai keskeisen aseman valmistelutyössä. Mikael Soinisella oli eduskuntakäsittelyssä keskeinen osuus aloitteiden tekijänä. Valiokuntatyöskentelyssä taas vanhasuomalainen kouluylhallituksen ylijohdaja Y. K. Yrjö-Koskinen ja sosiaalidemokraattien Väinö Jokinen olivat tärkeissä rooleissa.

(Heikkilä 1985, 378).

Vuoden 1910 valtiopäivillä saavutettiin poliittisten ryhmien kesken ensimmäisen kerran yksimielisyys oppivelvollisuuskysymyksessä. Eduskunnassa oli odoteltu turhaan hallituksen oppivelvollisuuslakiesitystä, johon aikaisemmin Mikael Soinisen johdolla työskennellyt komitea antoi hyvän pohjan. Vuoden 1909 toisella valtiopäivällä teki mm. Mikael Soininen ehdotuksen oppivelvollisuuslaiksi. Vuoden 1910 valtiopäivillä tämän lisäksi sosialistit, maalaisliittolaiset ja nuorsuomalaiset sekä suomalais-

sen puolueen edustajat Soininen ja Hilda Käkikoski jättivät erikseen oppivelvollisuuslakiesitykset. Soinisen sairastuttua lakiehdotuksen paimentaminen jäi Hilda Käkikosken tehtäväksi. Kun ehdotus tuli huhtikuun 26. päivänä 1910 sivistysvaliokunnasta täysistuntoon ensimmäistä käsittelyä varten, lakiehdotuksia oli valiokunnan mietinnöstä jo kolme: asetus oppivelvollisuudesta, asetus kansakoululaitoksen kustannuksista ja asetus oikeudesta vapautukseen uskonnon opetuksesta. Viimeksi mainittua asiaa sosialistit olivat ajaneet jo aikaisemminkin, ja heidän tahdostaan se liitettiin valiokunnassa edellisiin asetusesityksiin. Ensimmäiseen käsittelyyn mietintö otettiin huhtikuun 29. päivänä 1910. Hilda Käkikoski totesi käyttäessään ensimmäisen puheenvuoron: ”Raskaalta tuntuu tällä kertaa käydä oppivelvollisuuslakia käsittelemään, kun tietää että korkeimmassa paikassa annetaan niin vähän armoa Suomen eduskunnan päätöksille.” Esteitä ja jarruttajia löytyi kuitenkin eduskunnan sisäpuoleltakin. Pääosin vastustajat pelkäsivät uudesta laista koituvia kustannuksia. Käkikosken puolustaessa Soinisen aloitetta hän vetosi jatkuvasti Soinisen mielipiteisiin, joista hän oli keskustellut Soinisen kanssa sairastuvuuteen ääressä. Soininen oli mietintöön pääosin tyytyväinen, erityisesti siihen valiokunnan kantaan, että ylemmällä ja alemmalla kansakoululla piti olla eri opettajat. Soininen näki kuitenkin mietinnössä heikkouksiakin, ja yksi niistä oli se, että oppivelvollisuuslakiin oli ehdotettu pykälä, jossa vanhemmille myönnettäisiin oikeus ottaa lapsensa pois uskontotunnilta. Käkikoski puolusti Soinisen kantaa tässäkin asiassa. Soininen pelkäsi ennen muuta sitä, että kaiken ”maailman agitaattorit hyökkäävät kouluun pantavien koteihin ja yllyttävät vanhempia ottamaan lapsensa pois uskontotunneilta”. Eduskunnan käsitellessä esitystä toukokuun 20. päivänä 1910 asetukseen sisällytettiin kuitenkin tällainen vapautus sillä

”ehdolla, että lapselle muulla tavoin hankitaan uskonnonopetusta tai siveysopin tai uskonnon historian opetusta”. Lopputuloksena yleinen oppivelvollisuus sai eduskunnan osalta hyväksymisensä suurella enemmistöllä 142 äänellä 41 ääntä vastaan. Hallitsijan vahvistusta ei kuitenkaan tälleäkään eduskunnan päätökselle saatu, ja niin jäi kansansivistyksen suuri kysymys vielä kymmeneksi vuodeksi odottamaan ratkaisuaan. (Voipio 1944, 431-433).

Vuoden 1910 valtiopäivien mietinnön perusteluosassa otettiin kantaa venäläisten viranomaisten tulkintaan, jonka mukaan oppivelvollisuus uudistus kuului hallinnollisen lainsäädännön piiriin. Koska uudistus vaikutti velvoitteiseen ja mahdollisuuksineen ensisijaisesti koko kansan elämään, se oli eduskunnan mielestä Suomen lainsäädännön mukaisesti käsiteltävä hallitsijan ja eduskunnan yhteisesti päätettävänä asiana. Tämä koski oppivelvollisuusperiaatteen lisäksi myös säädöksiä uudistuksen toteuttamistavasta. Eduskuntakäsittelyssä vedottiin erityisesti siihen, että vuoden 1898 piirijakoasetus ja vuoden 1908 kansakoulunopettajien palkkausasetus olivat nekin syntyneet keisarin ja valtiopäivien yhteisellä päätöksellä. Näiden ennakkotapausten myötä oli siten eduskunnan mielestä irtauduttu hallinnollisesta lainsäädäntöjärjestyksestä myös kansakoulun uudistusten toteuttamisesta päätettäessä (KA Tal.os. KD 443/45 1913 kouluylhallituksen lausunto 25.11.1910, Vp. pkt. 1910, 75, 451-466, 643-710, 713-717, 832-833, 1031-1032, Vp asiak. 1910 V I, eduskunnan esitysmietintö n:o 3).

Eduskunta hyväksyi, kuten edellä on todettu, selkeällä enemmistöllä esitysmietinnön, johon sisältyi oppivelvollisuus- ja kustannusasetuksen lisäksi myös ehdotus uskonnonopetuksen järjestämisestä. Varsinkin vanhasuomalaisten keskuudessa oli epärointiä. Taloudellisiin ja valtiollisiin syihin vedoten esitettiin, että uudistuksen toimeenpano siirrettäisiin odottamaan parempia aikoja. Eduskunnan hyväksymät lakiesitykset tulivat normaalissa järjestyksessä lausuntoa varten valmisteltavaksi senaattiin.

Asian hallinnollisesta arkaluontoisuudesta johtui, että kirkollisiasiaintoimituskunta ei valmistelussa pitänyt kiirettä. Esittelijäsihteeri Kahelin sopi kirkollispäällikkö Kraatzin kanssa, että uusi valtiosihteerinviraston kirje vuodelta 1909 kuin myös eduskuntaehdotuksen lausuntoasia käsiteltäisiin samalla kerralla talousosastossa huhtikuussa 1912. Esittelijän mielestä asiasta oli pyydettävä vielä kouluylivaltuutuksen lausunto, ja senaatti voisi omasta keskuudestaan asettaa valiokunnan valmistelemaan asiaa. Kirkollispäällikkö Kraatz tuki tätä valmistelutapaa, mutta talousosasto päätyi toisenlaiseen ratkaisuun. Vaikeaan taloudelliseen tilanteeseen vedoten se päätti velvoittaa kirkollistoimituskunnan valmistelemaan lausunnon, jossa suositeltaisiin uudistuksesta luopumista toistaiseksi. Itse oppivelvollisuuskysymykseen haluttiin ottaa edelleen myönteinen kanta, ja sen vuoksi senaatille toivottiin valtuuksia ottaa asia uudelleen valmisteltavaksi taloudellisen tilanteen antaessa siihen mahdollisuuden. Näin senaatin ei tarvinnut tässä vaiheessa ottaa lainkaan kantaa kiusalliselta näyttävään kiistaan lainsäädäntöjärjestyksestä. Kirkollisiasiaintoimituskunta ei nytkään pitänyt kiirettä saamansa tehtävän toteuttamisessa. Senaatin talousosaston toivoma lausuntoluonnos esiteltiin vasta toukokuussa 1913, minkä jälkeen keisari vahvisti asian raukeamiseen tähtäävän kannan. Senaatille jäi mahdollisuus palata olojen parannuttua uudelleen kysymykseen. Edelleen korostettiin sitä, että uudistukseen tarvittava valtion rahoitus tuli suunnitella maksettavaksi eduskunnan omista määrärahoista. (KA Tal.os. pkt. 3.4.1912, 21.5.1913 ja 30.12.1913, KA Tal.os. KD 443/45

1913 valtiosihteerinviraston kirje 22.11.1913/1820, KA KirkT De 105 mietintö 3.4.1912).

Venäläisen senaatin ja hallitsijan myötävaikutuksella uudistus siis kariutui. Sen valmistelu oli alkanut ripeästi ja asiantuntevasti. Perustuslaillisen senaatin omavaltaiseksi tulkittu valmistelu pysäytti sen etenemisen ensimmäisessä vaiheessa. Sen

paremmin ei käynyt eduskunnan lähes samansisältöisen uudistusesityksen, jonka torjumiseen saatiin perustelu taloudellisten olojen epävarmuudesta.

Mikael Soinisen eduskuntaura päättyi vuoden 1910 valtiopäiviin. Eduskunta tosin kutsuttiin vielä silloisessa muodossaan vielä kerran koolle saman vuoden syys-lokakuun vaihteessa ylimääräisille valtiopäiville. Koska tarkoitus oli vain saada valtiopäiviltä tukea venäläisten valtapyrkimyksille, joista kieltäydyttiin, tämä neljäskin eduskunta hajotettiin. Viides eduskunta vasta sai toimia koko kolmivuotiskauden 1911- 1913, mutta Soininen ei suostunut ehdokkaaksi siihen eikä myöskään vuoden 1914 eli viimeisen venäjänvallan ajan eduskuntaan, joka jälleen hajotettiin kesken vaalikauden. Seuraavina vuosina ei eduskuntaa kutsuttu koolle. Soinisen valtiopäivämiesura kylläkin jatkui mutta itsenäisen Suomen eduskunnassa myöhemmin.

Soininen toimi suomalaisen puolueen valtuuskunnassa aina vuoteen 1916 asti. Soininen oli suomalaisessa puolueessa erityisesti koulukysymysten asiantuntija, ja hän kirjoitti 1913 uusien vaalien lähestyessä kirjan oppivelvollisuudesta ajaakseen sekä puolueessaan että koko yhteiskunnassa oppivelvollisuuskysymystä eteenpäin. (Voipio 1944, 431).

Yleinen oppivelvollisuus toteutetaan

Uudistuksen edellytykset

Eduskunnan vuonna 1910 hyväksymän oppivelvollisuuslain jäänyt vaille vahvistusta lykkääntyi uudistuksen toteuttaminen itsenäisyyden ajalle. Suomi oli kuten edellä on todettu yksi Euroopan viimeisimmistä maista yleisen oppivelvollisuuden toteuttamisessa, mitä näkökohtaa uudistuksen puoltajat mielellään korostivat uuden lain säätämisvaiheessa. Valtiollisen äänioikeuden uudistus ja kehittyvän talouselämän vaatimukset puolsivat

vahvasti lakisäänteistä oppivelvollisuutta. Myös vuoden 1918 sotaa pidettiin osoituksena ”kansan henkisestä kehittymättömyydestä”. Tilanteessa, jossa oppivelvollisuus uudistusta ryhdyttiin uudelleen viemään läpi, 63 % kouluikäisistä lapsista kävi jo kansakoulua. Kymmenessä vuodessa luku oli noussut 17 prosenttiyksikköä, joten opinkäynti yleistyi nopeasti vuoden 1898 piirijakoasetuksen voimalla sekä tietysti myöskin vapaaehtoista tietä. Hallituksessa arveltiin, että tasaisella kasvulla oppivelvollisuus toteutuisi ylemmän kansakoulun osalta myös maaseudulla kymmenen vuoden kuluessa. Jo rakennettuihin kansakouluihin mahtui itse asiassa 40.000 lasta lisää eli 78 prosenttia kouluikäisten kokonaismäärästä, mikä oli käytännössä jo 88 %, sillä 10 % lapsista arveltiin joka tapauksessa eri syistä jäävän kunnallisen kansakoulun ulkopuolelle. Innokas oppivelvollisuus uudistaja Mikael Soininen luonnehtikin olemassa olevan koulun ”tyhjäkäyntiä” tarkoituksettomaksi yhteiskunnalliseksi tuhlaukseksi (Hal. Es. 13/Vp 1918, Asiak. I Edk pkt. 9.4.1920, 99-100).

Oppivelvollisuus uudistuksen pahin este itsenäistyneessä maassa oli sodasta ja elintarvikepulasta aiheutunut taloudellinen lama. Vaikka uudistuksen toteuttaminen kuului kaikkien poliittisten puolueiden ohjelmaan, erityisesti porvarillisella taholla ilmeni epäilyjä ajankohdan taloudellisesta sopimattomuudesta uudistukselle. Kouluviranomaisetkin myönsivät, ettei kokonaiskustannuksia ollut mahdollista etukäteen arvioida kovinkaan tarkasti. Maaseudun kunnallisen alakoulun luominen aiheutti taloudellista, organisatorista ja pedagogista eripuraa. Myöskin kustannusten jako valtion ja kuntien kesken sekä opettajan palkkaus aiheuttivat erimielisyyksiä. Sodan johdosta koko virkamieskunnan palkkaus oli joutunut käymistilaan, joten pyrkimyksellä säätää kansakoulun opettajien palkasta lailla oli suuntaa antavaa merkitystä koko virkamieskunnan palkkakehi-

tykselle. Oppivelvollisuuden puoltajien oli otettava huomioon myöskin kirkon rooli perinteisenä kansankasvattajana. Olihan kirkon kiertokouluissa 200.000 alkeisopetusta nauttivaa lasta ja 1500 opettajaa. Kiertokoulujen organisatorisen aseman ohella myös kansakoulujen uskonnonopetuksen järjestelystä muodostui arkaluontoinen ongelma, jota hankaloitti uskonnonvapauslain-säädännön keskeneräisyys. Oppivelvollisuuden ulottamisessa maaseudulle tähdättiin erityisesti sivistyksellisen eriarvoisuuden poistamiseen. Tämä liittyi pyrkimykseen saattaa kansakoulu yleiseksi pohjakouluksi, joka tuottaisi ylempiin oppilaitoksiin tiedoiltaan ja taidoiltaan mahdollisimman homogeenista oppilasaineista. Maaseudun ongelmien laajuuden ja taloudellisten tekijäin takia oppivelvollisuusuudistajat joutuivat kuitenkin analysoimaan kehitystä tarkasti estääkseen eriarvoisuustekijöitä uusiin muotoihin verhoutuneena heikentämästä uudistuksen ajateltua tehoa.

Oppivelvollisuuslakiesitykset

Maaliskuun vallankumouksen jälkeen 1917 kirkollis-asiaintoimituskunnan päälliköksi tuli E. N. Setälä. Kouluylivaltiosihteeriksi nimitettiin tunnettu koulu-uudistaja, professori Mikael Soininen. Tämän johdolla keskusvirasto paneutui pian oppivelvollisuuslakiesityksen valmisteluun, sillä kirkol-

Auroran koulu, Espoo

lisasiaintoimituskunnalla ei ollut näihin asioihin perehtynyttä esittelijää. Uudet oppivelvollisuuslakiesitykset valmistuivat pian, ja Paasikiven senaatti saattoi E. N. Setälän toimesta marraskuussa 1918 antaa esitykset laeiksi oppivelvollisuudesta ja kansakoulujen kustannuksista. Yleisen oppivelvollisuuden toteutusperiaatteet oli jo vuoden 1910 esityksessä saatettu niin valmiiseen muotoon, että ainoa suurempi muutos lakiesityksissä oli ”aistivillisten ja tylsämielisten lasten” opetuksen siirto erityislainsäädännön piiriin.

Myöhemmin huomattiin, että innostuksessa lähdettiin kauan valmisteltua uudistusta ajamaan kuitenkin liian hätäisesti. Eduskunta oli jo vuoden 1917 valtiopäivillä jättänyt kesken eräiden oppivelvollisuusaloitteiden käsittelyn (Halila 1950, 15) ja epäili nytkin lähete keskustelussa ajankohdan sopivuutta. Puhuttiin siitäkin, ettei työläislapsia niin oleellisesti koskevaa lakia saanut antaa porvarillisen tynkäeduskunnan käsiteltäväksi. (Edk. pkt. 29.11.1918, 108-109). Hallitus joutui palaamaan asiaan uudestaan. Lauri Ingmanin ministeristö antoi huhtikuussa 1919 uudet esitykset, jotka poikkesivat edellisen syksyn esityksistä erityisesti siinä, että jatko-opetus haluttiin ulottaa maaseudulle ja pidentää samalla kaksivuotiseksi. Oppivelvollisuusrasite ja kustannukset osoittivat näin ollen kasvusuuntaa. Opetusministeri Mikael Soininen olisi mielellään jättänyt oppivelvollisuuslakiesityksestä 2 §:n oppiaineluettelon pois. Tätä voi perustella kansainvälisellä käytännöllä, mutta todellinen motiivi oli pelko siitä, että arka uskonnonopetuskysymys saattoi uhata koko lakiuudistuksen läpimenoa. Kirkolle haluttiin osoittaa, ettei sen tärkeimmän oppiaineen, tunnustuksellisen uskonnonopetuksen puolustaminen saanut estää koulu-uudistajien keskeisimmän lähitavoitteen, yleisen oppivelvollisuuden toteuttamista. (VN pkt. 2.4.1919/esitt. Inkinen

sekä Hall. Es. 13/Vp 1919, Asiak. I, Autio 1986, 42-45).

Kun valtioneuvosto käsitteli oppivelvollisuuslakiesitystä 3. päivänä huhtikuuta 1919 Soininen halusi merkittäväksi valtioneuvoston pöytäkirjaan mielipiteenään, että laissa ei olisi lueteltava kansakoulun oppiaineita ”koska, jos oppiaineiden suhteen joskus halutaan muutosta, sellaisen muutoksen aikaansaamiseksi lainmuutos käy välttämättömäksi”. Tämä Soinisen mielipide voitti sitten myöhemmin eduskuntakäsittelyssä. Mutta itse asia kulki varsin hitaasti eteenpäin. Marraskuun 25. päivänä oli sivistysvaliokunnan mietintö valmis, mutta lopulliseen käsittelyyn asia ehti vasta eduskunnan kokoonnuttua uudestaan vuoden 1920 valtiopäiville maaliskuun lopulla. Täysistuntoon se tuli ensimmäistä käsittelyä varten huhtikuun 9. päivänä 1920. Eräitä viikkoja aikaisemmin oli Vennolan hallitus, viimeinen hallitus, johon Soininen kuului, jättänyt paikkansa. Oppivelvollisuutta koskevaan yleiskeskusteluun Mikael Soininen osallistui nyt vain tavallisena kansanedustajana avaamalla yleiskeskustelun, jossa hän totesi kuinka hitaasti tätä koskeva lainsäädäntö oli Suomessa edistynyt. Suomi oli jäänyt jälkeen kaikista Euroopan maista Belgiaa lukuun ottamatta, missä katolilainen papisto vastusti oppivelvollisuuslain säätämistä. Niin kuin useasti aikaisemminkin yleiskeskustelun avatessaan Soininen vetosi vaaraan, joka kansanvaltaisessa maassa oli seurauksena kansan sivistymättömyydestä. ”On omassa keskuudessamme annettu hirvittävää havainto-opetusta siitä, mihin voidaan joutua, jos pimeät, valistumattomat kansanjoukot saavat käsiinsä valankäytön. Samanlaista opetusta olemme saaneet vielä suuremmassa mittakaavassa itäisestä naapurimaasta. Ei voitane pitää sattumana, että kansanliikkeet Venäjällä ja osaksi meidän maassamme, juuri niissä maissa joissa kansanopetus ei ole ollut yleinen, ovat saaneet niin pelottavat muodot”. Soininen vetosi edelleen siihen, että jo toiminnassa oleviin kouluihin yleisen oppi-

velvollisuuden puuttuessa ei ollut saatu täyttä tehoa, koska niihin kouluihin yhteensä olisi voitu ottaa 40.000 lasta enemmän kuin niissä tosiasiaassa oli. Koulua käymättömien kouluikäisten lasten kokonaisluku oli Soinisen mukaan vain vähän verran tätä suurempi. Soininen puolusti edelleen oppivelvollisuuskomitean ja hallituksen esityksen kantaa, joka määräsi luokan oppilasmäärän yläkansakouluksi korkeintaan 50:ksi ja oppilaiden koulumatkan enintään viideksi kilometriksi. (Voipio 1944, 573-574).

Oppivelvollisuusasiaa edelleen eduskunnassa käsiteltäessä tuli käsittelyyn tohtori J. Ailion ja muiden sosialististen edustajien tekemä ehdotus, jossa pyydettiin valtion kustannustoimiston perustamista oppi- ja opetusvälineiden hankkimiseksi kansakouluihin. Sivistysvaliokunta oli edellisillä valtiopäivillä ehdottanut, että kouluylhallituksen olisi ryhdyttävä itse toimiin kustantaakseen kansakoulujen oppikirjat ja jakaakseen ne maksettu kaikille kansakouluille. Anomusehdotus hyväksyttiin eduskunnassa 16.4.1920, ja kouluylhallitus sai sitten valtioneuvostolta 9.6.1920 määräyksen ehdotuksen laatimiseksi valtion kustannustoimistoa varten. Kun aloite oli tullut sosialistien taholta, pelättiin, että kyseessä oleva tuotanto tulisi olemaan myöskin hengeltään ”sosialistinen”. Tästä pelosta aiheutui valtiopäivillä epäluuloa myöskin Mikael Soiniseen, joka kannatti aloitetta omilla perusteluillaan. (Vp. 1920 anomusehdotus 16.4.1920).

Kun varsinainen oppivelvollisuuslakiesitys tuli 26. lokakuuta 1920 suuressa valiokunnassa toiseen käsittelyyn, syntyi erimielisyyttä kansakoulun kustannuslaskelmista ja alakansakoulun suhteesta yläkansakouluun. ”Laki oli köyhälle Suomelle liian kallis”. Näin puhuivat tunnetut talousmiehet, edustajat August Ramsay ja Juhani Arajärvi. Mikael Soininen puolustaessaan lakiesitystä vertasi toisiinsa puolustusvoimien ja kansansivistyksen arvoa. Kansansivistysmenot olivat budjetista 5 % ja

puolustusmenot 20 %. ”Jos tällä perusteella jätetään oppivelvollisuus säätämättä”, Soininen totesi, ”niin minä en voi muuta mieltä olla, kuin että tämä on arveluttavasti harhaan menevää todellisuuskäsitystä, käsitystä semmoista, että kansojen elämää kantavat voimat lopultakin olisivat aineelliset voimat, pistimet ja väkipakko, eivätkä henkiset voimat”. Erityisen kiusaantuneeksi Soininen tunsu itsensä, kun kokoomuspuolueessa, johon kuuluivat hänen entiset parhaat taistelutoverinsa, nyt useat edustajat, mm. A. H. Virkkunen ja Arajärvi, johtivat taistelua oppivelvollisuuden hyväksymistä vastaan. Väitettiin, että oikea ajankohta ei sitä varten ollut vielä tullut ja että sama asia voitaisiin järjestää paljon huokeammalla tavalla. Ehdotettiin lain jättämistä lepäämään yli vaalien, toisin sanoen noin kahdeksi vuodeksi eteenpäin. Soininen jatkoi edelleen lakiehdotuksen puolustelua. ”Minun täytyy surukseni todeta tänä iltana, että vastustuksen etupäässä on käynyt kokoomuspuolue, onneksi ei kuitenkaan se kokonaisuudessaan, mutta tuntuva osa siitä. Nämä kokoomuspuolueen mielestäni ovat luopuneet vanhasuomalaisen puolueen parhaista traditiooneista. Sillä jos me katsomme taaksepäin, niin ketkä ovat tätä oppivelvollisuusasiaa ajaneet tässä maassa vuosikymmenien kuluessa. Jos koettamme sitä historiaa muistella, niin tulevat eteemme sellaiset nimet kuin Danielson-Kalmari, Ernst Palmén, Jaakko Forsman, G. Z. Yrjö-Koskinen, Y. K. Yrjö-Koskinen, Paasikivi. Ehkä voisin mainita vielä E. N. Setälän, jonka kädestä ensimmäinen oppivelvollisuuslakiesitys lähti sodan jälkeen. Mutta tämän kokoomuksen nykyiset johtajat, herrat Arajärvi ja Virkkunen, näyttävät olevan aivan eri mieltä siitä, mitä kansan paras ja etu vaatii.” Lopullisessa äänestyksessä oppivelvollisuuslakia äänesti lepäämään kuitenkin vain 55 edustajaa ja sitä vastusti 111 edustajaa ja kansakoulun kustannuslakia puolsi 142 edus-

tajaa ja sitä vastusti 19 edustajaa, joten eduskunta hyväksyi ne joka tapauksessa tutulla enemmistöllä.

Maan hallitus ehti vielä kerran vaihtua, ennen kuin maisteri Niilo Liakan ollessa opetusministerinä lait oppivelvollisuudesta ja kansakoululaitoksen kustannuksista vahvistettiin 15. päivänä huhtikuuta 1921. Se merkitsi mm. Soiniselle pitkien ponnistusten päätöstä. "Kansakoulu joka kylään" oli ollut hänen tunnus-sanansa jo 30 vuotta. Nyt ei ollut enää esteitä toteutumiselle.

(Voipio 1944, 575-576)

Oppivelvollisuuslaki oli pantava täytäntöön maalla korkeintaan 16 vuoden kuluessa lain voimaan astumisesta eli elokuun 1. päivään 1937 ja kaupungissa viiden vuoden kuluessa eli vuoteen 1926 mennessä. Vaikeissa oloissa toimivalle kunnalle saatiin myöntää jopa 21 vuoden täytäntöönpanoaika.

Kustannuslain puolella muutoksia sen sijaan oli runsaasti. Viranomaisten työn helpottamiseksi esitettiin maalaiskuntien kansakoulujen valtionapu suoritettavaksi tiettyinä prosentteina vuotuisista, säännöllisistä menoista pois vähennettynä luontaiseduilla tai niitä vastaavilla korvauksilla. Samalla esitettiin opettajille lakimääräistä vähimmäispalkkaa sekä pohjapalkan määräämistä kaikille samaksi. Perhelisät tuli suorittaa määrävuo- korotusten yhteydessä. Kunnat esitettiin elinkustannuksista riippuen jaettavaksi kolmeen kalleusluokkaan.

Hallitus totesi esityksessään, että kaupungeissa yleinen oppivelvollisuus oli toteutettavissa kolmessa vuodessa valtionavun pysyessä 65 %:ssa. Lisämenoja syntyisi lähinnä lain määräämästä yksivuotisesta jatkoluokasta. Maaseudulla 10 vuodeksi suunniteltuna toteutusaikana alku- eli alakansakoulun organisointi aiheuttaisi tuntuvimmat menot. Kuntien erilaisista kehitysteistä johtuen kustannuserojen ennustettiin nousevan melkoisiksi. (Hal. Es. 13/Vp. 1918, Asiak. 1).

Arkaan uskonnonopetuskysymykseen hallitus otti suunnitelun uskonnonvapauden mukaisen kannan, ts. oppilas saattoi huoltajan vaatimuksesta tietyin edellytyksin saada vapautuksen tunnustuksellisesta uskonnonopetuksesta. Eriävässä mielipiteessään senaattori Arajärvi esitti kuitenkin ”kristinopin” säilyttämistä pakollisena kansakoulun opetuksessa. (Tal. os. pkt. 2.11.1918/ esitt. Kahlelin).

Eduskunnassa vastustushenki ilmeni jatkossa siten, että samana päivänä kun presidentti vahvisti lait, jätti toistakymmentä maalaisliiton ja kokoomuksen maanviljelijäsiiven edustajaa anomuksen oppivelvollisuuden toimeenpanon lykkäämisestä vuoteen 1923. (Vp 1921, Vilho Nikkasen ym. ee 11/vp 1921, liitt., 131-132). Esitys hylättiin huhtikuussa 1922 (Vp 1922 pkt. 7.4.1922, 2497 ja 11.4.1922, 2556).

Kiertokoulut syrjään

Kirkko oli jo pitkään ollut puolustuskannalla marxismin ja ns. kulttuuriliberalismin kritiikkiä vastaan. Kirkon ja valtion tulevaa eroa pidettiin mahdollisena, ja tämä oikeutti monen kansanedustajan mm. Mikael Soinisen mielestä kysymään, oliko kirkolla eron jälkeen periaatteellisia käytännöllisiä edellytyksiä osallistua oppivelvollisuuslain kattamaan kansansivistystyöhön. Kunnallisen kansakoulun ja kiertokoulun välinen vanha jännitys, josta eduskunnassakin keskusteltiin korosti kirkon problemaattista asemaa kansanopetuksessa. Viime kädessä kirkon kansanopetustyöstä syrjäytymiseen johtanutta kehitystä on kuitenkin tarkasteltava vuoden 1918 sodan jälkeisen poliittisen ja taloudellisen tilanteen pohjalta. Valtiontalouden ahdingon takia oppivelvollisuus uudistus olisi kirkkoa tukevien poliittisen ryhmien ehdoilla saattanut lykkääntyä vuosien päähän. Nopeaa uudistusta niissä oloissa saattoi odottaa vain vasemmiston tuel- la, mutta sen hintana oli luopuminen kirkon tarjoamasta avusta

ja kaikesta, mikä viittasi kristilliseen koulupakkoon. Vasemmis-
ton saanti kaikkia kansankerroksia koskevan oppivelvollisuus-
uudistuksen taakse oli jo sellaisenaankin tärkeä kynnyks kansal-
liseen eheytystyöhön ja suuri haaste poliittiselle keskustalle.
Tämän vastapainoksi kirkko tarjosi yleistä oppivelvollisuutta
täydentävää kiertokouluopetusta seuduilla, joille kunnallinen
kansakoulu ehditsi myöhemmin. Soinisen tärkeänä pitämä erilli-
nen alakoulujärjestelmä ei olisi tullut toimeen pelkillä kierto-
koulujen opettajilla, joita oli 1.500, vaan todellisen vähimmäis-
tarpeen (2.500) tyydyttämiseksi olisi joka tapauksessa nopeasti
kehitettävä uutta opettajakoulutusta. Nopeaa uudistusta tavoi-

telleen Mikael Soinisen kannatti hakea tukea vahvalta vasemmistolta, mutta tämä edellytti taktista varovaisuutta kirkkoa kohtaan. (Voipio 1944, 580-584)

Kahdeksas kirkolliskokous esitti lokakuussa 1918 tarjouksen kiertokoulujen käyttämisestä kunnallisen kansakoulun täydentäjinä syrjäseuduilla. Nuorkirkollisen suuntauksen kärkinimiin kuuluva Erkki Kaila hyväksyi esityksen, vaikka se hänen mielestään tulikin 20 vuotta liian myöhään. Kirkolliskokouksessa Mikael Soininen aluksi vastusti tehtyä esitystä epäiltyään kirkon motiiveja mutta rauhoittui myöhemmin kirkon vakuutettua vain haluavansa tukea oppivelvollisuus uudistusta ylimenovaiheessa. Soininen puolestaan toivoi kirkon perustavan kiertokoulujen sijaan jatko-opetusasteella oleville rippikouluun valmistavia kouluja, joissa samalla kasvatettaisiin uskonnonopettajia. (Voipio 1944, 585).

Opetusministerinä Soininen puolsi esitettyä kirkkolain muutosta, joskaan ei pitänyt sitä välttämättömänä. ”Ei ollut syytä estää kirkkoa muuttamasta lakejaan silloin kun siitä ei ollut haittaa yhteiskunnalle”, hän selitti eduskunnassa. Lainmuutosta koskeva keskustelu muodostui kuitenkin repiväksi vasemmiston ja maalaisliiton taholta tulleiden kärkevien kannanottojen johdosta. Suuri valiokunta päätyikin muutoksen hylkäämiseen, mitä kokoomuksen Paavo Virkkunen Kailan tukemana turhaan yritti estää (Vp 1919, Hall. es. 49/Vp 1919, Asiak. II sekä Edk. pkt. 2.12.1919, 1623-1631). Päämotiivi kritiikissä oli siinä, että kirkko haluttiin pitää erillään laajakantoisesta oppivelvollisuus uudistuksesta. Kuvaavaa oli, että sittemmin pitkissä oppivelvollisuuskeskusteluissa vain ohimennen otettiin kantaa kiertokoulun opettajien merkitykseen ja heidän asemansa järjestämiseen (Vp 1920, Edk. pkt. 26.10.1920, 960-961, 971-972). Hallintokoneistonsa hidasliikkeisyydestä ja yleisen mielipiteen kriittisyydestä kärsivälle kirkolle kiertokoulujärjestelmän vähittäinen purkaminen merkitsi lähinnä käytännön ongel-

mia mutta pitkällä aikavälillä myöskin voimavarojen vapautumista muihin tarpeisiin. Toisaalta kirkon oli myös keskityttävä kamppailuun tunnustuksellisen uskonnonopetuksen säilyttämisestä kouluissa, mikä oli kirkolle ja sen tulevaisuudelle elintärkeä kysymys. (Autio 1986, 42-47).

Koulutoimen keskushallinto oppivelvollisuuslakien toteuttajana

Koulutoimenylihallitus oli vuoden 1898 johtosäännön nojalla käytännössä pitkään toiminut kahtena osastona. Sortokauden päättyessä kirkollisasiaintoimituskunta huhtikuussa 1917 kehotti kouluylhallitusta pohtimaan, voitaisiinko koulutoimen keskushallinto jakaa kahteen itsenäiseen hallitukseen kollegiaaliselta pohjalta. Myöskin opettajien edustusta keskushallinnossa tuli harkita. Lausunnossaan syyskuussa 1917 kouluylhallitus ”ilmoitti haluavansa säilyttää yhtenäisen keskushallituksen, jossa ylijohtaja johtaisi sekä oppikoulu- että kansanopetusosastoja, joilla tosin olisi entistä itsenäisempi asema”. Oppikoulumiehistä muodostunut vähemmistö väitti tämän mallin suosivan kansanopetusta, mistä syystä se ehdotti osastoille omia päälliköitä. Erimielisyyttä ilmeni myös opettajien edustuksesta. Hajanaisen kansanopetuksen osaston katsottiin tarvitsevan jaostotyöskenteilyn kehittämistä, ja sitä suositeltiin myös suojelu- ja pakkokasvatushallinnolle, jonka koulumiehet uusien pedagogisten virtausten mukaisesti katsoivat kuuluvan kouluviranomaiselle.

(Tal. Os. KD 271/337 1917 ja Somerkivi 1979, 59).

Suojelu- ja pakkokasvatustoimen liittämistä koulutoimeen oli jo vuosia aiemmin esitetty eräässä komiteamietinnössä. Alan tarkastaja siviilitoimituskunnassa J. H. Tunkelo hyväksyi koulumiesten kannanoton ja arveli hyvät kameraaliset ja oikeudelliset palvelut tarjoavan kouluylhallituksen sopivan parhaiten väliaikaiseksi taustaorganisaatioksi kehittyvälle suojelukasvatushal-

linnolle. Vankeinhoitohallitus vastusti siirtoa, koska rikollisuuden vastustaminen ei kuulunut muutenkin laajalle koulutoimelle. Eriävistä näkemyksistä huolimatta senaatti ohjesääntöuudistuksen yhteydessä marraskuussa 1917 siirsi suojelu- ja pakkokasvatuksen toistaiseksi kirkollis- ja opetustoimituskunnan alaisuuteen (AsK. 96/8.11.1917 sekä Kirkj.OpM KD 96/491 1917). Siirto vaikutti kouluhallinnon uudistussuunnitelmiin, ja Setälä päätyi ehdotetun jaoston sijasta esittämään kokonaisen lastensuojeluosaston muodostamista siten, että sille alistettaisiin myöskin aistiviialiskoulu. Setälä lienee ollut pakotettu esittämään vahvaa organisatorista ratkaisua, sillä senaatissa ilmeni epäilyjä ja varsinkin sosiaali- ja oikeustoimituskuntien päälliköt olivat halukkaita kytkemään suojelukasvatushallinnon uuteen sosiaalihalitukseen

(Tal.os. pkt. 14.1.1918).

Kouluhallinnon organisatorinen uudistaminen keskeytyi tämän jälkeen sodan takia, mutta siihen palattiin kesällä 1918, jolloin toimituskunnassa valmisteltu asetusehdotus valmistui Setälän johtaman senaattorivaliokunnan käsiteltäväksi. ”Kouluhallitukseksi” muuttuneen keskusviraston johtoa koskevat ristiriidat ratkaistiin siten, että virasto sai ylijohdajan ja osastoille omat osastopäällikkönsä. Kompromissin luonteisessa ratkaisussa lastensuojeluosasto tuli pehmentämään hieman kouluhallinnossa jopa kiuksallisen vahvaa kaksijakoisuutta. Vanha kiista opettajien edustuksesta hämmensi kuitenkin jälleen asetuksen valmistelua. Ylijohdaja Mikael Soinisen johtama enemmistö torjui opettajien suo-

ran osallistumisen keskushallintoon ja kannatti opettajaneuvostojen asettamista. Enemmistö korosti yhteiskunnan isäntävaltaa ja väitti, ettei opettajien osallistumista kouluhallintoon voitu tasapuolisesti organisoida varsinkaan hajanaisessa kansakoulunopetusosastossa. Oppikoulun edustajista muodostunut vähemmistö piti pelkoa opettajien valtapyyteistä liioiteltuina ja halusi opettajien suoralla edustuksella tehostaa keskushallinnon ja kentän yhteistyötä (Tal.os. KD 271/337 1917, Heikkilä 1985, 354). Vähemmistön kannalle asettunut toimituskunnan esittelijä Hjalmar Kahelin katsoi edustuksen määräaikaisuuden tuovan toimintaan vireyttä ja vetävän kulloinkin parhaat voimat kentältä kouluhallinnon kehittämistehtäviin. Epäilyjen hälventämiseksi hän oli valmis suomaan ratkaisevan vallan pysyville virkamiehille ja pudottamaan opettajaedustuksen kolmesta kahteen. Kahelin muistutti muistioissaan siitä, että koululaitos toimi muusta hallinnosta poikkeavalla tavalla ja että henkisesti korkeatasoiselle opettajistolle voitiin tarjota edustuksellista vaikutusmahdollisuutta paremmin perustein kuin useimmille muille ryhmille. Olivathan lukiodien lehtorit jo aikoinaan olleet hiipakuntahallinnossa päättämässä kouluasioista.

Kahelinin esimies E. N. Setälä suhtautui epäillen esittelijän näkemykseen. Lujan hallitusvallan etujen mukaista ei ollut antaa virkamiesten valita esimiehiään tai tarkastajiaan. Toisaalta kentän tiukka painostus ja järjestelmän edut oli oletettava huomioon, joten hän katsoi voivansa ehdottaa opettajien suoran osallistumisen vaihtoehtoa oppikouluhallinnon osalta. Erimielinen senaatti pani kuitenkin esityksen pöydälle. Kun se runsaan viikon kuluttua tuli uudelleen esille, toimituskunnan taholta suositeltiin nyt opettajaneuvostovaihtoehtoa, joka meni senaatissa läpi. Setälän mielenmuutos johtui havainnoista, että kansanopetusväki oli myös ruvennut kiinnostumaan opettajien

suorasta edustustosta, mitä hän piti mahdottomana (Tal.os. pkt. 22.7. ja 2.8.1918). Lopullinen ratkaisu muotoutui siis Soinin tahdon mukaiseksi, vaikkei hän Kahelinin mukaan ollut pitänyt tätä kysymystä mitenkään ratkaisevana organisaatiouudistuksessa.

Uudistus toi kouluhallitukseen joukon uusia virkoja ja virkanimikkeiden muutoksia. Näihin liittyvät henkilöjärjestelyt hoidettiin elokuussa 1918, ja ne näyttävät sujuneen hyvässä yhteisymmärryksessä lukuun ottamatta kiistaa kansanopetusosaston päällikkyydestä (Tal.os. pkt. 5.8. ja 13.8.1918). Setälän senaattorikauden lopulla vahvistettiin asetus, jolla kouluhallitus sai toimituskunnalta lisää päätäntävaltaa raha-asioissa. Asiallisesti merkittävintä päätösvallan siirtoa tapahtui lastensuojeluosaston osalta, mutta kyseessä olikin vasta toimintamuotoaan luova uusi hallintoyksikkö (Tal.os. pkt. 26.11.1918).

Kouluhallituksen vuoden 1918 organisaatiouudistuksen yhteydessä ei missään vaiheessa ainakaan näkyvästi kiinnitetty huomiota kielikysymykseen. Painopiste oli kouluhallinnon tehostamisessa ja järkiperaistamisessa. Eduskunnalle antamansa ns. kielitakuuesityksen pohjalta Ingmanin hallitus kuitenkin helmikuussa 1919 kehotti ministeriötä tutkituttamaan mahdollisuutta perustaa kouluhallitukseen jaosto ruotsinkielisiä kouluja varten (VN pkt. 14.2.1919 ja Cavonius 1978, 129-130). Keskusviraston asettaman valiokunnan enemmistö tulkitsi kysymystä tuoreen organisaatiouudistuksen pohjalta muodollisesti ja selitti, ettei virkojen lisäys ollut tarpeen ja että erillisestä ruotsinkielisestä kouluhallinnosta syntyisi vain haitallista separatismia. Kouluhallituksen enemmistö päätyi kuitenkin siihen, että ruotsalaisten vaatimusten tyydyttämiseksi tarvittiin vähintään osasto, jonka perustamismahdollisuuksia tuli selvittää komiteatyönä. Vähemmistössä esiintyi kirjavia kannanottoja, joissa äärratkaisuja edustivat kouluneuvos V. T. Rosenqvistin ajama erillinen ruotsalainen kouluhallitus ja suo-

menkielisten kouluneuvosten Rauhamaan ja Mantereen penseys millekään kielelliselle jaolle (Kirkj. OpM KD 13/742 1919).

Komiteaa suosittava kouluhallitus noudatti selvää viivytystaktiikkaa organisatorisissa järjestelyissä. Se halusi ilmeisesti nähdä, miten kulttuuriautonomiaa vaativa ruotsalainen vähemmistö pyrkimyksissään yleensä onnistuisi. Esittelijä Groundstroem tuntuukin olleen pettynyt siitä, ettei kouluhallitus ollut perehtynyt tosissaan kysymykseen. Hän myönsi ruotsinkielisten taitavasti perustelleen anomustaan omasta kouluhallituksesta, mutta epäili silti keskusviraston täydellisen kielellisen jaon järkevyyttä. Hän pelkäsi sen keskittävän koulujen välitöntä hallintoa ja ratkaisuvaltaa ministeriölle, jolla ei ollut riittävästi resursseja tällaisiin tehtäviin. Kompromissina hän luonnosteli ruotsinkielisiä alaosastoja, jotka tarvittaessa saattoivat käyttää osastolle tai koko kouluhallitukselle kuuluvaa valtaa. Varsinaisen osaston perustaminen riippui riittävän kollegion aikaansaamisesta, mitä hän ei pitänyt aivan mahdottomana (VN pkt. 30.4.1920).

Ruotsalaista kouluhallintoa koskevaa asetusta valmisteltiin Kaarlo Castrénin hallituksen ministerivaliokunnassa toukuussa 1919. Maalaisliiton Santeri Alkio vastusti tiukasti niin ruotsinkielisen osaston kuin jaostonkin perustamista vaarallisenä separatismina. Soininen ja ruotsinkielisten etuja ajava oikeusministeri Karl Söderholm pääsivät keskinäisissä neuvotteluissa kuitenkin kompromissiin osastoratkaisun pohjalta (VN pkt. 30.4.1920). Ruotsalaisten taholta painostettiin voimakkaasti, sillä he jättivät heinäkuussa 1919 uuden esityksen erillisestä kouluhallituksesta ja ruotsalaisministerit uhkasivat jättää Castrénin hallituksen kielipoliittisten lupausten täyttämättä jättämisen takia (VN AD 1338/157 ja 4865/508 1919). Opetusministeri Soininen pyysi sittemmin lokakuussa 1919 määrärahaa ruotsinkielisen osaston perustamista varten ja voitti asiasta käydyin äänestyksen Ven-

Perusopetusta Turussa 2000

nolan keskustahallituksessa niukasti äänin 5 - 4. Rintamali-
peämisiä tapahtui sekä edistyksen että maalaisliiton piirissä.
Voimakkaasti vastustavalla kannalla ollut Alkio väitti ruotsa-
laisten sivuuttaneen pyrkimyksessään tyystin pedagogiset mo-
tiivit (VN pkt. 17.10.1919).

Eduskunnan myönnettyä varat ruotsinkielistä kouluosastoa
varten Erichin hallitus huhtikuussa 1920 vei kielipolitiikassa
maltillisen opetusministeri Ingmanin toimesta osaston perus-
tamisen kivuttomasti päätökseen uudella asetuksella (AsK. 1/1920).
Perustettuun uuteen osastoon siirrettiin virkoja muista osas-
toista ja perustettiin määräaikaisia apulaiskouluneuvoksen vir-
koja. Ruotsalaisella taholla lopputulosta pidettiin siedettävänä,
joskin odotettiin myös heitä tyydyttäviä henkilövalintoja (VN pkt.
30.4.1920 ja Autio 1986, 55-56).

Oppivelvollisuuden merkityksestä

Suomen koululaitos kasvoi ”kirkon tyttärenä”, mutta jo 1860-
luvun suurena murroskautena se vapautui äitinsä holhouksesta.
Varsinaisesti täysi-ikäiseksi se vartui kuitenkin vasta itsenäis-
essä Suomessa, kun vuonna 1921 lopulta tuli voimaan yleinen
oppivelvollisuus, joka määrää jokaisen suomalaisen käymään
vähintään kuusi vuotta koulua seitsemännestä ikävuodesta al-
kaen. Varsinkin alkuvuosina oppivelvollisuuden täydellinen to-
teuttaminen kävi hitaasti erityisesti harvaan asutuilla seuduilla
maan itä- ja pohjoisosissa, jossa varattomuus ja pitkät koulu-
matkat ovat olleet koulunkäyntiä vaikeuttamassa.

Kun oppivelvollisuuden toimeenpanoa ei aina riittävällä tar-
molla valvottu, eivät läheskään kaikki kouluikäiset saaneet lain
pakolliseksi määräämää koulusivistystä. Vielä sotien aikana
1939 -1945 armeijassa Suomen miehistä saadut kokemukset
osoittavat usein hämmästyttävää takapajuisuutta. Kuitenkin ase-

velvollisista on jo ennakolta karsittu pois ruumiillisesti ja henkisesti heikoin, ”vajaamittainen aines”. Tarkat, henkilökohtaiset tiedustelut sotainvalidien parissa ovat osoittaneet, että tutkituista miehistä kokonaan koulua käymättömiä tai vain alakansakoulun käyneitä oli noin 7 % ja vain osan yläkansakoulua käyneitä yli 13 %. Vaikka oppivelvollisuus oli ollut voimassa jo yli 20 vuotta, oli viidesosa miehistä vailla oppivelvollisuuden määräämää koulusivistystä. (Waris 1952, 47-51). Kuitenkin ”talvisodan ihmeeseen”, yhtenäiseen puolustushenkeen, oppivelvollisuus ja kansakoulut ovat vaikuttaneet suuresti.

Kansakoulujen rakentaminen ja ylläpitäminen on ollut eräs kaikkein tärkeimpiä kunnallisen itsehallinnon piiriin kuuluvista tehtävistä. Kunnan toimesta ja kouluhallituksen valvoessa rakennettiin uusia kansakouluja ja koulujen määrä kasvoi.

Itsenäisyyden ajan ensimmäiset vuosikymmenet olivat kaiken koulunkäynnin voimakkaan laajenemisen kautta. Oppivelvollisuuslain toimeenpano lisäsi kansakoululaisten määrää vuodelta, samaan aikaan yhä laajempiin piireihin leviävä kouluharrastus kohoavan elintason ilmaisuna lisäsi oppikouluun pyrkivien määrää. Kansakoulun ja oppikoulun tiet kulkivat rinnakkain. Vuonna 1920 kaikista 7-15-vuotiaista oli oppikoululaisia 3,9 % eli joka 25:s. (Waris 1952, 49-54). Oppivelvollisuuslaki loi edellytyksiä entistä tasa-arvoisemmalle ja yhtenäisemmälle suomalaiselle yhteiskunnalle, sekä rakensi perustan kansalliselle eheytymiselle edessä olevia koettelemuksen vuosia ajatellen.

Koulutukseen valikoituminen on yksi sosiologisen koulutustutkimuksen ydinalueista. Esimerkiksi 1700-luvulla keskusteltiin sekä köyhien kouluunpääsystä että virkamiestarpeeseen nähden liian suuresta ylioppilasmäärästä. Jo 1860-luvulla kansakoulua rakennettaessa pohdittiin sen roolia yleisenä pohjakouluna. 1970-luvun peruskoulu-uudistuksella tavoiteltiin alu-

eellisen ja sosiaalisen valikoitumisen ”lopullista” tasoittumista. (Ahola, Kivinen, Rinne 1991, 43).

Näkökulman valikoitumiseen voi avata sääty-yhteiskunnan oloista. Lähtökotana on Turun Akatemian perustaminen vuonna 1640 osana Ruotsin koulutusjärjestelmän uudistushankkeita, joiden taustalla olivat voimistuvan suurvallan pyrkimykset yhtenäistää valtakunta ja kehittää sen hallintoa. Pääosin 1600-luvun Suomeen rakennettiin myös oppikouluverkosto, joka vähin erin 1800-luvulle tultaessa nivoutui yliopistoon johtavaksi koulutusjärjestelmäksi. Koulutuksesta oli muodostumassa yhteiskunnan keskeinen instituutio tehtävinään sisäisesti lujan valtakunnan luominen sekä kansalaisten taloudellisen toimeliaisuuden herättäminen ja moraalisen selkärangan varmistaminen.

Valikoitumisen näkökulmasta yliopisto ja pitkälle muikin sääty-yhteiskunnan koulutus palveli aluksi papiston tarpeita. Pappisura houkutteli jo Akatemiaan monia talollisten poikia. Väestön pääosalle riitti kirkon harjoittama moraalikasvatus; laajemman kansanopetuksen mahdollisuudet realisoituivat vasta teollistumisen ja sääty-yhteiskunnan murtumisen myötä. Syntyi kansakoulu.

Kansakoulu loi valikoitumiselle aivan uudet lähtökohdat, olihan kysymyksessä kaikille yhteiskuntaluokille yhteinen koulu. Oppivelvollisuuden vähitellen toteuduttua saatiin koko ikäluokka toiseen maailmansotaan menneessä maaseudun syrjäkyliä myöten peruskoulutukseen, ja näin osaltaan luotiin pohja koulutuksen kysynnän jatkuvaan korostumiseen. Kuten Sakari Ahola sen sanoo ”Yhteiskunnan taloudelliseen ja kulttuuriseen kehitykseen tukeutuen koulutusautomaatti ruokki itseään siten, että suurten ikäluokkien myötä oppikoulut paisuivat yli äyräittänsä 1960-luvulla.” Seuraavaksi koettiin korkeakoululaitoksen massoituminen useiden tavoitellessa sukupolvittain yhä korkeampaa koulutusta ja sitä kautta parempia yhteiskunnallisia asemia (Ahola 1995. 11-14).

Lähdeluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto KA

Valtiosihteerin viraston arkisto VSV:

38/1871; 141/1876 alistus 31.3.1876;
77/1880; 63/1886; 71/1896

kenraalikuvernöörin kannanotto

10.3.1896/395, äänestyspöytäkirjat 12.3.1896,
18.2.1896.

Senaatin arkisto

Täysistunto: pöytäkirja:

3.11.1856; KD 96/491 1917.

Taloussosasto: pöytäkirjat: 16.3.1870;
25.1.1871; 18.11.1872; 26.5.1876; 17.7.1878;
5.8.1880; 21.12.1882; 19.11.1885; 5.10.1893;
27.1.1894; 29.1.1895; 21.5.1895; 25.5.1895;
25.2.1896; 22.2.1898; 12.9.1895; 19.12.1895;
13.2.1896; 18.2.1896; 25.2.1896; 22.2.1898;
1.2.1899; 2.4.1899; 24.5.1899; 25.5.1899;
8.6.1899; 4.12.1907; 8.2.1908; 13.4.1912;
21.5.1913; 30.12.1913; 2.11.1918.

KD: 4/105 1873; 72/194 1875; 357/29 1878;
637/37 1882; 159/17 1883; 14/286 1893;
99/395 1893; 33/7 1895; 393/59 1897; 29/273
1895; 61/402 1906; **kouluhallituksen lausunto**
1.10.1907; 401/43 1909; 17.1.1909, 401/1909,

VSV:n kirje 25.8.1909; 1909/138; 443/45
1913; **kouluhallituksen lausunto** 25.11.1910,
2/43/45 1915; **valtiosihteerin kirje**
22.11.1913 1820; 271/937 1917; 14.1.1918;
22.7.1918; 2.8.1918.

AD: 666/14 1872; 765/71 1875

Kirkollistoimituskunnan arkisto KirkT: De 49
miet. 23.11.1857; De 63 miet. 1.2.1871; De 64
miet. 18.11.1872; De65 miet. 13.2.1873; De 68
miet. 4.12.1876; De 70 miet. 17.7.1878; De 74
miet. 21.12.1882; De 88 miet. 25.2.1896; De 90
miet. 22.2.1898; De 91 miet. 8.6.1899; De 99
miet. 25.5.1906; De 101 miet. 18.2.1908; De 105
miet. 3.4.1912; 13/742 1919 Kirkj. OpM KD.

Valtioneuvoston asiakirjat: pöytäkirjat

14.2.1919; 2.4.1919 esitt. Inkinen; 10.10.1919;
17.10.1919; 30.4.1920. AD: 1338/157;
4865/508 1919.

Valtiopäiväasiakirjat: Vp 1897, **Hallituksen
esitys** n:1/vp1897; Vp 1910, pkt. 1910/75, v1,
eduskunnan esitysmietintö n:o 3; Vp 1918,
Hallituksen esitys 13/vp 1918, Asiak. I, pkt.
29.11.1918; Vp 1919 **Hallituksen esitys** 13/pp
1919, Asiak. I, Hallituksen esitys 49/vp 1919,
Siv.val.mietintö n:o 5 25.1.1919; Asiak. II,
Eduskunnan pkt. 2.12.1919; Vp 1920, Asiak I
Edk pkt. 9.9.1920, **anomusehdotus** 16.4.1920,
pkt. 26.10.1920; **Suuren valiokunnan mietintö**
14.10.1920 N:o 32 ja 32a 17.11.1920; **Edusk.
vast. -esit.** N:o 13 (1919 Vp.); Vp, 1920 **Vilho
Nikkasen ym. ee** 11/vp 1921; Vp 1922, pkt.
7.4.1922

Yksityisarkistot: K.A. Armfeltin arkisto Ila,
13.E. Uno Cygnaeuksen kokoelma vk. VII P. Furu-
jelm U. Cygnaeukselle 13.1.1860.

Asetuskokoelmat: AsK 24.5.1898 n:o 20;
96/8.11.1917; 1/1920.

Komiteamietintöjä: KA Oppivelvollisuuskomitean
mietintö ja päiväkirja 1907:12A 21.6.1907.

Kirjallisuus

- Ahola, S.** 1995. Eliitin yliopistosta massojen korkeakoulutukseen. Korkeakoulutuksen muuttuva asema. Turun yliopisto. Turku: Painosalama Oy.
- Ahola, S., Kivinen, O., Rinne, R.** 1991. Koulutuksesta työelämään. Koulutus- ja ammattirakenteiden kytkeytyminen. Turun yliopisto koulutussosiologinen tutkimusyksikkö. Tutkimusraportteja 7. Turku: Painosalama Oy.
- Aurola, E.** 1973. Koulupakosta oppivelvollisuuteen. Teoksessa Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistyksen vuosikirja 42.
- Autio, V.-M.** 1986. Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917-1944. Opetusministeriön historia IV. Kirkollistoimituskunta. Opetusministeriö. Pieksämäki: Sisälähetysseuran kirjapaino Raamattutalo.
- Cavonius, G.** 1978. *Från läroplikt till grundskola*. Finlandssvensk folkskola under ett halv sekel 1921-1972. SLS 482. Helsingfors.
- Cygnaeus, U.** 1910. Uno Cygnaeus skrifter rörande finska folkskolans grundläggning och organisation. Utgiftna med statstidrag till minne af 100 årsdagen den 12 oktober 1910. Helsingfors.
- Halila, A.** 1949. Suomen kansakoululaitoksen historia I-III. Helsinki: WSOY.
- Halila, A.** 1950. Suomen koululaitoksen historia IV. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Heikkilä, M.** 1985. Kielitaistelusta sortovuosiin 1869-1917. Opetusministeriön historia III. Kirkollistoimituskunta. Opetusministeriö. Helsinki: Sisälähetysseuran kirjapaino Raamattutalo.
- Jalkanen, K.** 1976. Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1809-1910. SKHST 101. Helsinki.
- Jussila, O.** 2000. Konservatiivinen imperiumi. Heikki Kiiskisen toimittamassa teoksessa Venäjän historia. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Karttunen, T.J.** 1966. Iltajätke-opetuksesta 2- ja 3-vuotiseen kansalaiskouluun. Teoksessa *Kansakoulu 1866-1966*. Keuruu.
- Kivasmaa, K.** 1982. Oppikoulu 1880-1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun. Oulu.
- Lagerborg, R.** 1953. Friherre Casimir von Koten (1807-80) enligt aktstycken och brev bidrag till kannedom af Finland natur och folk utg. af Finska Vetenskaps Societeten a7:1. Helsinki.
- Lindström, A.** 1998. Ylioppilastutkinnon muotoutuminen autonomian aikana. Jyväskylän yliopisto. Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.
- Paasivirta, J.** 1978. Suomi ja Eurooppa. Autonomiankausi ja kansainväliset kriisit 1808-1914. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Palmén, E.G.** 1917. Lefnadsteckning af Johan Philip Palmén. Till hundraårsminnet af J. Ph. Palmén. II. Helsingfors.
- Ruutu, M.** 1956. Koululaitoksen muuttuminen ja sen muuttava vaikutus yhteiskuntaan. Teoksessa *Suomalaisen kansanvallan kehitys*. Porvoo: Hist. Aitta.
- Salmela, A.** 1966. Kansakoulun tähtihetkiä ja kansakoululainsäädäntö oppivelvollisuuslain jälkeen. Teoksessa *Kansakoulu 1866-1966*. Keuruu.
- Somerkivi, U., Cavonius, G., Karttunen, M.O.** 1979. Kouluhallitus Skolestyrelsen 1869-1969. Vantaa: Kunnallispaino.

Takala, T. 1983. Oppivelvollisuuskoulu ja yhteiskunnalliset intressit. Acta univ. Tamp. ser. A vol 151. Tampere.

Tuominen, U. 1958. Autonomian ajan yksikamarinen eduskunta 1907-1916. Suomen kansanedustuslaitoksen historia V. Helsinki.

Tuominen, U. 1964. Säätyedustuslaitos 1880-luvun alusta vuoteen 1906. Suomen kansanedustuslaitoksen historia III. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Tuominen, U. 1981. Uuden valtiopäiväjärjestyksen alkukausi (1872-1878). Suomen kansanedustuslaitoksen historia. Toinen osa. Eduskunnan historia-toimikunta. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Virtanen, M. 2001. Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 831. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Waris, H. 1940. Oppikoulu sosiaalisen kohoamisen väylänä industrialismin murtautumiskaudella. Tilastollisia tietoja oppilaiden syntyperästä 1870-1906. Valtio ja yhteiskunta VII. Vammala: Valtiotieteen yhdistys.

Waris, H. 1952. Suomalaisen yhteiskunnan rakenne. Helsinki: Kustannusyhtiö Otava.

Waris, H. 1968. Muuttuva suomalainen yhteiskunta. Porvoo

Voipio, A. 1944. Mikael Soinisen elämä. Helsinki: Otava.

Vuorela, T. 1980. Taantumuksesta uudistuksiin 1825-1868. Opetusministeriön historia II. Kirkollistoimituskunta. Opetusministeriö. Pieksämäki: Sisälähetysseuran kirjapaino Raamattutalo.

Österbladh, K. 1933. 1933-1934 Pappissäätö Suomen valtiopäivillä 1809-1906 I-II. SKHTS toim. 35-36. Turku.